

ERDŐS TIBOR

Mekkora lehet Magyarországon a fenntartható növekedés üteme? – II.

A fenntartható gazdasági növekedés problémái a rendszerváltás idején

---

A gazdasági növekedés ütemének Magyarországon tapasztalt beruházásigényessége kiindulópontul szolgál a növekedési képesség felbecsüléséhez. Az 1991–2001 közötti periódus adatai egymagukban mintegy 4,5 százalékos fenntartható ütemet valószínűsítene. A reálisan várható ütem ennél lényegesen alacsonyabb lesz, mert elkerülhetetlen az infrastruktúra korszerűsítése, a mezőgazdaság szerkezeti átalakítása, emellett növelni kell a környezetvédelmi beruházásokat, és rendbe kell hozni az oktatást és az egészségügyet is. A jövőben kisebb mértékű külföldi forrásra lehet számítani az 1990-es évek második feléhez képest. A nettó háztartási megtakarítások aránya is mérséklődő irányzatot mutat. Egyszerre jelentkezik majd a beruházások számítható – makrogazdasági szintű – hatékonyságának csökkenése és a beruházási források mérséklődése. Mindezt csak részben ellensúlyozhatja az uniós csatlakozás forrásbővítő és hatékonyságot javító szerepe, ezért, a hosszabb távú, vagyis a fenntartható növekedés üteme aligha lehet nagyobb évi átlagban 3-3,5 százaléknál. Ez is csak akkor lehetséges, ha a csatlakozást követően, az EU által adott lehetőségeket jól használjuk ki, továbbá akkor, ha a szükséges reformokat a nagy elosztórendszerekben végrehajtjuk, és a növekedés beruházás- és exportvezérelt lesz. Az uniós átlaghoz való felzárkózás jóval hosszabb ideig tart, mint azt a politika reméli. Azonban a 3-3,5 százalékos növekedés is gyorsnak minősíthető, de csak akkor érhető el, ha azt a csupán hatalmi céloknak alárendelt belpolitikai küzdelem nem ássa alá.*
Journal of Economic Literature (JEL) kód: E66, O11, O31, O38.

Beruházási források, beruházáshatékonyság és a fenntartható növekedés üteme Magyarországon

Kiinduló megfontolások

Tudjuk, hogy adott foglalkoztatás esetén a fenntartható növekedés ütemének végső meghatározója a műszaki fejlődés üteme, de azt is, hogy az utóbbi közvetlen mérése nem lehetséges. Hosszú időszakban azonban a műszaki fejlődés ütemének megközelítőleg akkorának kell lennie, amekkora az egy főre jutó GDP átlagos évi növekedési üteme.¹ Így kerülő úton következtethetünk a műszaki fejlődés ütemének nagyságára.

* A cikk alapjául szolgáló kutatást az OTKA (T 042556) támogatta.

¹ Ezt azért mondhatjuk, mert a műszaki fejlődés üteme nem lehet független a gazdasági igényektől. Ha a kibocsátás növekedése során nagyon lemarad a termelékenység szabta lehetőségek alapján elérhető teljesítményszint mögött, a műszaki fejlődésnek le kell lassulnia.

Azt is tudjuk azonban, hogy a műszaki fejlődés üteméhez közelítő növekedési ütem, adott foglalkoztatás esetén, akkor jöhet csak létre, ha kielégítő nagyságú a beruházási ráta. Erről tárgyaltunk, amikor a növekedés üteme, valamint a beruházási ráta közötti „fordított” összefüggést vizsgáltuk. Vagyis ha azt tapasztaljuk, hogy a GDP növekedési üteme valamely adott periódusban átlagosan évi 5 százalék, akkor ezt nemcsak azzal kell magyarázni, hogy – feltehetően – mintegy 5 százalékos ütemű volt évente a műszaki fejlődés, és ezért lehetett ilyen ütemű a termelékenység emelkedése, hanem azzal is, hogy az adott marginális tőkehatékonyság mellett a beruházási ráta a műszaki fejlődéshez igazodott. Így volt tartható a foglalkoztatás, így történhetett, hogy nemcsak az egy főre jutó teljesítmény, hanem az *egész GDP is* 5 százalékos ütemben növekedett.

Ennek a megfontolásnak az alapján az első lépésben meg kell néznünk – nem egy, hanem lehetőleg minél több év adatait figyelembe véve –, hogy mekkora beruházási ráta volt szükséges egyszázalékos növekedés megvalósításához. Ezt az ICOR mutató számértéke mutatja meg, hiszen ez nem más, mint a beruházási ráta és a növekedési ütem hányadosa. A mutató reciprok értéke a beruházások hatékonyságát fejezi ki, és azt mutatja meg, hogy egységnyi (egyszázalékos) beruházási rátával hány százalékos növekedési ütem volt elérhető.

Az ICOR mutató tehát egyszerre két fontos dologról ad tájékoztatást. Mivel függ a GDP tényleges növekedési ütemétől, adott foglalkoztatás esetén a műszaki fejlődés ütemét érzékelteti, hiszen így, hosszabb időszakban, a növekedés ütemének közel kell jutnia a műszaki fejlődési ütemhez. És mert számértéke az egyszázalékos növekedési ütemre jutó ténylegesen *teljesített* beruházási ráta nagyságával egyenlő, mindjárt azt is látjuk, mekkora volt a rendelkezésre álló beruházási forrás.

Támaszkodhatunk tehát a gazdasági növekedés folyamatában érvényesülő alapvető összefüggésekre. Tudjuk, hogy Magyarországon, a közepes műszaki fejlettségi szint és a fejlett országok gazdaságába való integrálódás alapján, gyors lehet a műszaki fejlesztés.² Annak is tudatában vagyunk, hogy ha a gazdasági intézményrendszer megfelel a növekedés követelményeinek, a követő gazdaságban a beruházás hatékonysága mindig nagyobb, mint a fejlettekben. Ezért ha a beruházási ráta legalább akkora, mint a vezető gazdaságokban, növekedésünk üteme az ott elértnél gyorsabb lehet. Annál gyorsabb, minél gyorsabb a tényleges műszaki fejlődés, ezt minél inkább kiszolgálják a vállalati beruházások – ami nagyobb beruházási rátát valószínűsít –, és minél nagyobb a beruházások hatékonysága. Ha a vizsgálatot ilyen értelemben folytatjuk, valóban a tényleges növekedési összefüggésekre támaszkodunk. Arra például, hogy dina-

² A fejlett országok gazdaságába történő integrálódásunk mértékét többféleképpen be lehet mutatni. Például azzal, hogy a külkereskedelmi forgalom zömét a fejlett országokkal, főként Nyugat-Európával bonyolítjuk le. A kulcsiparágakban jelenleg meghatározó részesedésük van a multinacionális vállalatoknak. A gépek és a szállítóeszközök exportja tette ki az 1990-es évek végére az összes export felét, és az összes gép- és szállítóeszköz-export 82 százaléka a fejlett országok piacára, 70 százaléka az Európai Unióba irányult. Az integrálódást jól fejezi ki a *transznacionalitás indexe*, amelynek értéke annál nagyobb, minél nagyobb a működőtőke-import aránya az összes állótőke-beruházásokhoz és a GDP-hez képest, továbbá, minél nagyobb a külföldi tulajdonú leányvállalatokban létrehozott hozzáadott érték aránya a GDP-hez, az itt foglalkoztatottak aránya pedig az összes foglalkoztatotthoz képest. A transznacionalitás indexe alapján a 1990-es évek végére a világon a 10. helyen, Kelet-Európában az első helyen álltunk (Antal [2002]). Integrálódásunk fokát fejezhetik ki az úgynevezett *gravitációs egyenletre* támaszkodó számítások is. A statisztikák alapján kimutatható, hogy a piacgazdaság viszonyai között, a GDP nagyságától, a lakosság számától, a földrajzi közelségtől, a technika fejlettségi szintjétől és a kereskedelmi korlátozások intenzitási fokától függően, valamely ország külkereskedelmi forgalma, a gazdaságosság betartásával, milyen mértékben koncentrálódhat bizonyos gazdasági tömbökre vagy nagy gazdasági potenciállal bíró országokra. Magyarországra vonatkoztatva *Jakab-Kovács-Oszlay* [2000] kimutatták, hogy az 1990-es évek második felére külkereskedelmünk koncentrációjának foka az Európai Unió viszonylatában már elérte az optimális arányt.

mikus gazdasági növekedés nem valósítható meg nemzetközi viszonylatban viszonylag magas beruházási ráta nélkül, és arra is, hogy *csupán* a beruházási ráta növelésével a fenntartható gazdasági növekedés nagyobb üteme nem érhető el.

A hazai gazdaság növekedési képességének első megközelítése

A tények felmérésével kell kezdenünk. Abból kell kiindulnunk, mekkora volt a beruházások aránya a GDP-hez képest, és ez milyen növekedési ütemmel járt együtt (1. táblázat). Az 1996–2001-es időszakot vesszük alapul, mert 1996–1997-re az intézményrendszer radikális átalakítása megtörtént, a gazdaság stabilizálása a Bokros-csomag keretében befejeződött, és a gazdaság a tranzíciós pályára léphetett. A 2002. évi adatokat nem vesszük figyelembe, mert ekkorra a politika aláásta a fenntartható növekedés feltételeit Magyarországon.

1. táblázat

A GDP, a beruházási ráta, a növekedési ütem és a növekedés beruházásigényessége, 1996–2001*

Év	GDP (milliárd forint)	Bruttó beruházás (milliárd forint)	Beruházási ráta (százalék)	Növekedési ütem (százalék)	ICOR
1996	6893,9	1849,4	26,8	1,3	20,61
1997	8540,7	2339,4	27,4	4,6	5,95
1998	10087,4	2992,4	29,7	4,9	6,06
1999	11393,5	3247,9	28,5	4,2	6,78
2000	13172,3	4064,7	30,8	5,2	5,92
2001	14849,6	4030,1	27,1	3,8	7,13
1996–2001			28,7	4,5	6,37

*Folyó áras értékatatok. A beruházások tartalmazzák a készletképzést is.

Forrás: MNB: Éves jelentés 2000. KSH Magyar Statisztikai Évkönyv 2002.

Az 1996-tól 2001-ig terjedő években tapasztalható átlagos évi növekedési ütem tehát 28,7 százalékos átlagos beruházási rátával együtt valósult meg, ami első látásra megfelel az elméleti megfontolásoknak. Különösen akkor, ha Magyarország gazdasági növekedését a fejlett nyugat-európai országokéval vetjük egybe. A jelenlegi euróövezet országaiiban együttesen, az 1990-es évek második felében, a gazdasági növekedés átlagos évi üteme 2 százalékot tett ki, átlagosan 20 százalékos bruttó beruházási ráta mellett.³ Ott tehát az ICOR számértéke 20/2, vagyis 10 körüli nagyságra tehető. A magyarországi jóval nagyobb átlagos évi növekedéssel magasabb, de nem arányosan magasabb beruházási ráta párosul. Ennek megfelelően a marginális tőkeigényesség jóval alacsonyabb, a beruházások számított hatékonysága pedig jóval magasabb, mint a fejlett országokban.

³ Az euróövezetbe tartozó egyes országok között természetesen nagy a szóródás. Az övezetbe tartozó kevésbé fejlett országokban a beruházási ráta jelentősen nagyobb, mint 20 százalékos. (Portugália 26-27, Spanyolország 23-24 százalékos beruházási rátát teljesít.) Időben is ingadozik a beruházási ráta. Az övezet egészében viszont, időbeli átlagban, a beruházási ráta alacsonyabb, mint Magyarországon. Akkor is, ha a készletképzést is számításba vesszük. És természetesen eltérések mutatkoznak az övezet országai között a gazdasági növekedés ütemét tekintve is. Itt és most azonban elegendő az övezet átlagában tapasztalható arányokra hivatkozni.

Az elméleti megfontolások alapján éppen ezt várhattuk, a tranzíciós pályára éppen ez a jellemző.

Az 1. táblázatban szereplő adatok azonban mindössze hat esztendőt fognak át. Hosszabb idő adatai azonban nem használhatók, mert 1996-ig a magyar gazdaságban nem bontakozott ki a gazdasági növekedés, 2002-re pedig a politika mindinkább aláásta a tartós gazdasági növekedés alapjait. (Erre később visszatérünk). Kiindulópontul azonban, mégpedig olyan értelemben, hogy a fenntartható növekedés üteme a 4,5 százalékos növekedési ütemnél a jövőben *aligha lehet nagyobb* (sőt, hogy ennél minden valószínűség szerint nem jelentéktelen mértékben *kisebb* lesz), az adatok mégis jól használhatók. A következőket kell megfontolni.

1. A növekedés ütemét 1996-tól kedvezően érintette, hogy ekkorra már nagyarányú lett a működőtőke-import, ami a kínálat és a beruházások forrásoldaláról is nagyban ösztönözte a növekedési folyamatot. A működőtőke-importtal járó műszaki transzfer növekedési hatása nyilvánvaló, úgyszintén a multik ithoni leányvállalatainak szerepe a külső piacok megszerzésében. Végezetül az 1990-es évek második felére vált nagy előnnyé a működőtőke-importnak a beruházási *forrásokat* növelő hatása.⁴

2. Az 1996-ban megindult gazdasági növekedés a rendszerváltás után kibontakozott hosszan tartó transzformációs válságot követte. Válságokat követően a teljesítmény növekedési üteme szinte mindig gyorsabb a hosszabb idő átlagában regisztrálható ütemnél. A magyarázat az, hogy a válságot követően támaszkodni lehet a kihasználatlan termelési kapacitásokra is, azaz ilyenkor a termelés egy-két éven át könnyen növelhető. A kapacitástartalékok alapján a meginduló kereslet váltja ki a termelés felfutását. A rendszerváltást követő transzformációs válságban azonban nálunk viszonylag kevés használható kapacitástartalék képződött, hiszen e válság háttere a KGST összeomlása miatt nyilvánvalóan elavulttá vált termelési szerkezet. Viszonylag kis mértékben mégis léteztek felhasználható tartalékok, amelyek hasznosítása alapján a meginduló növekedés üteme valamivel nagyobb szintet érhetett el. Ez is benne szerepel az 1. táblázatban kimutatott 4,5 százalékos átlagosan elért növekedési ütemben és az 1996–2001-es időszakra számított 6,37 számértékű ICOR mutatóban.⁵

3. Végül gondolni kell arra, hogy az 1990-es évek második felére már kialakult a piacgazdaság, ezzel együtt a gazdasági hatékonyságra szorító intézményrendszer. Ez kedvezően hatott a beruházások hatékonyságára és így – adott beruházási ráta mellett – az elérhető gazdasági növekedés ütemére.

A felsorolt megfontolások jogosítanak fel bennünket arra, hogy kijelentsük: igaz, hogy az 1966–2001-es időszak túl rövid a növekedési képesség, vagyis a fenntartható növekedés ütemének tapasztalati úton történő és megbízható becslésére. De a számított 4,5 százalékos növekedési ütem minden valószínűség szerint *felfelé* torzít. És ez egyelőre, kiindulópontként teljesen elegendő számunkra. Máris tudunk annyit, hogy feltehetően hiba a gazdaságpolitikai stratégiát 5-5,5 százalékos, de még inkább 7 százalékos valószínűsített fenntartható növekedési ütemre alapozni. Eddig a kormányzatok túlzott reményeket tápláltak a fenntartható növekedés ütemével kapcsolatban. Valószínűleg volt ennek szerepe a megalapozatlan választási ígéretekben – mindkét nagy párt részéről –, a

⁴ Igaz ugyan, hogy a korábban felhalmozott nagy külső adósság – a külföldre irányuló kamatfizetésen keresztül – nagyrészt ellensúlyozta a működőtőke-importból levezethető forrásnövekedést. A nettó forrás-többlet tehát a külföldi tőke behozatalából, a felvett hiteleket is figyelembe véve – több év átlagában – nem volt különösebben nagy arányú. De a működőtőke-import nélkül a beruházások aránya lényegesen kisebb lett volna az 1990-es évek második felére; először mintegy 3-4 százalékponttal, később – a növekvő arányú profitrepatriálás miatt – kevesebbel (*MNB* [1999], [2000]).

⁵ Erre a problémára az elemzés végén visszatérünk, és csak ott fogunk ezzel összefüggésben bizonyos korrekciót alkalmazni.

kormányzatok túlzott vállalásaiban mind a fogyasztás, mind pedig a beruházások terén, az államháztartás túlköltekezésében, a szándékolt és tényleges megtakarítási ráta csökkenésében. Mindezek következtében a növekedési ütem valójában még akkora sem lehet, mint amekkora ütemet a fenntartható gazdasági növekedés, a lehetőségeket korrekten felmérő gazdaságpolitika alapján, elérhetett volna.

Az 1996–2001-es periódusban regisztrálható növekedési ütemnél a fenntartható növekedés csak abban az esetben lehetne gyorsabb, ha – változatlan arányú beruházási források mellett – a marginális tőkeigényesség a jövőben kisebb lenne. Vagyis ha az átlagos beruházási ráta 28,7 százalékos maradhatna, és ugyanakkor a marginális tőkeigényesség – az ICOR mutató számértéke – 6,37 alá esne. A marginális tőkeigényesség csökkenésének azonban semmi valószínűsége nincs, éppen ellenkezőleg: *ennek lényeges emelkedése várható!* Vagy a fenntartható növekedés üteme akkor lehetne nagyobb 4,5 százaléknál, ha változatlan beruházáshatékonyság, illetve marginális tőkeigényesség mellett a beruházási források, ezzel együtt a beruházási ráta a jövőben nagyobb lehetne, mint 28,7 százalék. De éppen a beruházási források arányának csökkenése várható, sőt e csökkenő irányzat máris tapasztalható. És természetesen szükséges lenne a gyors, sőt gyorsuló műszaki fejlődés is, amelynek elvont lehetősége tulajdonképpen adva van, hiszen a tranzíciós pályán az importálható technikának széles a skálája. Ez azonban nem sokat ér, ha a műszaki importból eredő növekedési lehetőség kihasználására nincs meg az elegendő forrás. Sőt, még az is kérdéses, hogy képes lenne-e a gazdaság a fejlettebb technika importjának hatékony alkalmazására. Most azonban maradunk annál az alapvető összefüggésnél, hogy adott marginális tőkehatékonyság mellett a gyorsabb ütem nagyobb beruházási rátát tesz szükségessé.

Sem a marginális tőkeigényesség csökkenésére, sem a beruházási források arányának növekedésére nem számíthatunk, sőt mindkét vonatkozásban a növekedés számára kedvezőtlen irányzat érvényre jutása a valószínű. Ha pedig a beruházások aránya kisebb, és a marginális tőkeigényesség az 1996–2001-es időszakban tapasztalhatóhoz képest nagyobb lesz, a fenntartható gazdasági növekedés üteme lényegesen el fog maradni a 4,5 százalék mögött. Akkor is ezzel kell számolnunk, ha a gazdaságpolitika kedvező körülményeket nyújt a gazdasági növekedés számára. Ahogyan napjainkban fogalmazni szokás: még akkor is, ha a fogyasztás előnyben részesítése nem következik be, és így „a gazdaság nem tér le a növekedési pályáról”.

A beruházási források problémája

Azt már láttuk, hogy a beruházások aránya a magyar gazdaságban nagyobb volt a fejlett gazdaságokban átlagosan elérthez képest. Az euróövezet jelenlegi országainak átlagával szemben a beruházási rátánk jelenleg is nagyobb. Ezt tapasztalva mindjárt arra a gondolatra juthatunk, hogy a beruházási források növelése nem lenne egykönnyen megvalósítható.

Ez egészen világossá válik, ha figyelembe vesszük: mindvégig külső forrásokra is támaszkodtunk a beruházások finanszírozásában. A nettó működőtőke-import a GDP-hez viszonyítva az 1996–2001-es periódusban évi átlagban 3,85 százalékot tett ki, és nagyjából ilyen arányban maradt le a bruttó megtakarítási ráta a bruttó beruházások aránya mögött. Ha tehát a nettó tőkeimport e pozitív egyenlegét nem sikerül tartani, az elért és a nyugat-európainál lényegesen nagyobb beruházási ráta fenntartása is kétségessé válik.

Számolni kell ugyanis azzal, hogy bármelyik ország gazdasága telítetté válhat, s a nettó működőtőke-import korábbi mértéke már nem érhető el. Ugyanilyen hatású a tőkeexport arányának emelkedése, valamint a profit-hazautalások összegének növekedése.

Nálunk mindez együttesen tapasztalható. Az igazán komoly gondot mégis az okozza, hogy a nettó tőkeimport aránya az utóbbi egy-másfél évben radikálisan csökkent: 2001-ben az átlagos 3,8 százalékról 1,2-re esett, 2002-ben pedig már nettó tőkekiáramlás következett be.

Ez a radikális csökkenés persze lehet ideiglenes jelenség, lehet a kedvezőtlen belpolitikai helyzet vagy a tőkebeáramlás számára nem biztató gazdaságpolitika következménye is, de a tartósan rendelkezésre álló beruházási források aránya a már elértnél várhatóan 2-3 százalékponttal kisebb lesz – egyelőre eltekintve az uniós csatlakozásnak ezen a téren várható következményeitől. Ez azt jelenti, hogy realisabb mintegy 26 százalékos beruházási rátával kalkulálni az 1996–2001-ben átlagosan realizált 28,7 százalékos beruházási ráta helyett.⁶

A beruházási források arányának jövőbeli alakulása döntően a belső megtakarítások arányának változásán múlik. Ha ez nálunk növekvő lenne, a beruházások is könnyebben lennének finanszírozhatók. A belső megtakarítások növekedésének azonban, e tanulmány szerzője szerint, semmi valószínűsége sincsen.

Ha Keynes abszolút jövedelmi hipotézise helyesnek bizonyulna, bizhatnánk abban, hogy a szándékolt megtakarítások rátája a gazdasági növekedésnek megfelelően emelkedik. Már rámutattunk, hogy e hipotézis nem bizonyult helytállónak. És elég egy pillantást vetni a fejlett gazdaságok statisztikáira, hogy belássuk: a nagyobb egy főre jutó jövedelem nem hoz magával nagyobb megtakarítási rátát. Nyugat-Európában az átlagos bruttó megtakarítási ráta 20 és 22 százalék közötti nagyságú; kisebb, mint Magyarországon. Az Egyesült Államokban a megtakarítási ráta hagyományosan alacsony. Japánban a bruttó megtakarítási ráta magas ugyan, de ennek sajátos okai vannak. A probléma jobban érthető, ha a bruttó megtakarítások három összetevőjét külön is megvizsgáljuk.

Magyarországon már hosszú idő óta gondot okoz a *háztartások* alacsony megtakarítási hajlandósága, ami jelentősen elmarad a fejlett gazdaságokban tapasztalhatótól. Sőt, a háztartások megtakarítási rátája erőteljesen csökkenő irányzatú az utóbbi néhány évben, és ez mindenekelőtt a háztartások „nettó finanszírozási képességére” nézve igaz.⁷

E kismértékű megtakarítási hajlandóságnak számos oka van. Nálunk a háztartások pénzügyi kötelezettségeinek aránya a rendelkezésre álló jövedelméhez képest egy nagyságrenddel alacsonyabb, mint a fejlett országokban. Korábban ugyanis, a szocialista gazdaság viszonyai között, a lakosság által felvehető hitelek aránya rendkívül szűkre szabott volt. A rendszerváltás után pedig a gyors inflációval járó magas nominális kamatlábak akadályozták a lakossági hitelfelvételt. Csak az 1990-es vége felé, az inflációs ráta csökkenésével növekedhettek gyorsan a fogyasztói és lakásépítési hitelek, és enyhülhetett a lakossági vásárlások „likviditási korlátja”. A gyorsan növekvő hitelfelvétel következtében szükségserűvé vált a háztartások *nettó* finanszírozási képességének erőteljes esése. Mivel a háztartások pénzügyi kötelezettségeinek aránya – nemzetközi

⁶ Természetesen a csökkenő arányú működőtőke-import *átmenetileg* ellensúlyozható a külső eladódás növelésével. Magyarországon ez történik: 2002-től ugyanis a *nettó* külföldi eladódás újból gyorsan növekvő irányzatú. (Túlnyomórészt a nemzetközi tartalékok esése miatt.) És nem helyes a külső hitelfelvételt sem kizárni az eszköztárból, ha a tőkeimport aránya *hirtelen és jelentősen* csökkenni kezd. Hosszabb időszakban azonban mindenképpen igaz, hogy a jövedelemkiáramlást végül is kiváltó tőkeimport – mint forrásbővítő eszköz – egyre kevésbé jöhet számításba. Tehát a fenntartható növekedés elemzése során mindenképpen számolnunk kell a külső forrás arányának mérséklődésével, éppen azért, mert azt korábban nagymértékben vettük igénybe.

⁷ Maguk a háztartások is beruháznak, például megtakarításaikat lakásépítésre fordíthatják. Az ezen felül maradó nettó hitelnyújtás használható fel például a vállalati szektor beruházásának finanszírozására. 1998-ban a háztartások nettó finanszírozási képessége 9,3 százalék volt a GDP-hez képest, 2002-ben már csupán 2,5 százalék. Egyebek közt nagy szerepe volt ebben a lakásépítésre fordított lakossági kiadásoknak.

mércével mérve – még most is nagyon alacsony, hosszabb időn át kell számolnunk a lakossági nettó megtakarítások alacsony színvonalával. Ez tovább korlátozza a beruházási források arányát.⁸

Várható persze, hogy a háztartások pénzügyi kötelezettségeinek növekedése csak átmenetileg csökkenti a nettó lakossági megtakarítási rátát. (Addig, amíg a pénzügyi kötelezettségek aránya el nem ér egy normálértéket). Léteznek azonban a magyar gazdaságban további, igen hosszú időn keresztül ható, lakossági megtakarításokat korlátozó tényezők is. Mindenekelőtt: *a népesség kormegoszlása* kedvezőtlenül alakul. Az alacsony születési arányszám miatt a népesség átlagos életkora nő, a nyugdíjasok aránya határozottan és erőteljesen emelkedő. (A nyugdíjasok pedig korábbi megtakarított jövedelmüket élik fel). Hasonló hatása van annak is, hogy – éppen a csökkenő születési arányszám miatt – valamennyire mérséklődik az örökhagyás jelentősége a háztartási megtakarítások alakulásában. (Igen nagy az egyedül élő időskorúak aránya). Röviden: a hazai demográfiai tényezők, amelyek tartós hatásúak, inkább a makrogazdasági szintű megtakarítási ráta mérséklődését valószínűsítik.⁹

A háztartási megtakarítások arányára még sok más tényező is hat. Egyebek között a reálkamatláb változásait, az államháztartás tehervállalásának alakulását, a pénzügyek stabilitását, a pénzügyi megtakarítási formák gazdagságát, változatosságát említhetjük meg. Az viszont leszögezhető, hogy a gazdaságpolitikának nagyon komolyan kell eljárnia, ha elejét akarja venni a szándékolt bruttó megtakarítási ráta jövőbeli *csökkenésének*.

Ez természetesen nem következik be akkor, ha a belső megtakarítások másik összetevője, a *vállalati szektor* megtakarítási hányada növekszik. A magyar gazdaságban a vállalatok szerepe a meghatározó az összes belső bruttó megtakarításon belül. (Ezzel együtt a vállalati szektor nettó hitelfeltevő). A vállalati megtakarítások aránya jóval nagyobb a GDP-hez viszonyítva, mint amekkora a fejlett országok gazdaságában tapasztalható. (Itt az 1990-es évek második felében 16 százalék körüli nagyságot ért el az arány, míg ott rendszerint 10 százalék alatt van). A vállalati megtakarítások magas hányada természetes következménye annak, hogy 1. összegükben szerepel az amortizációs leírás, 2. a fejlett országokénál nagyobb arányú belső megtakarításon belül a háztartások megtakarítási részesedése kisebb, mint a fejlett gazdaságokban, 3. minden valószínűség szerint Magyarországon nagyobb a kényszermegtakarítások aránya, amely, mint láttuk, vállalati megtakarításként jelentkezik. Ennek az utóbbi összefüggésnek külön jelentősége van a vállalati és ezzel együtt a bruttó megtakarítások *várható* alakulásának vizsgálatában.

Tudjuk, hogy a kényszermegtakarítás képződése feltételezi az inflációs áremelkedést. Az inflációs áremelkedés az 1990-es években gyors volt a hazai gazdaságban. Ennek egyik tényezője a keresleti (*demand-pulled*) infláció volt, amelynek hátterében részben a szándékolt megtakarításokat meghaladó szándékolt beruházás lehetett. A szándékolt megtakarításokat meghaladó beruházás által kiváltott keresleti túlsúly esetén, a kereslet-, ár- és költségmechanizmus működésének eredménye az infláció növekedése és a vállalati szek-

⁸ A háztartási megtakarítások hazai gondjaival részletesen foglalkozik Tóth–Árvai [2001], Árvai–Menczel [2000].

⁹ A demográfiai tényezőknek, természetesen más faktorok mellett, igen nagy a szerepük. Tulajdonképpen egyedül az életciklus-elmélettel vagy a permanens jövedelmi hipotézissel nem lehet megmagyarázni a lakossági megtakarítási ráta változásait, de még a színvonalát sem, *makrogazdasági szinten*. E megtakarításra vonatkozó két elmélet inkább az egyénekre vonatkoztatva ad magyarázatot a megtakarítási ráta alakulására. Makrogazdasági szintre vonatkoztatva pedig csak akkor, ha a lakossági kormegoszlás eltolódik a középkorú lakosság javára – mert ebben a korban pozitív előjelű a lakossági megtakarítási ráta –, és/vagy ha az örökhagyás jelentősége a kormegoszlás változásának hatására növekvő. (Ha nagyon erőteljesen öregszik a lakosság, miközben a leszármazottak aránya csökken, mérséklődik az örökhagyás szerepe.) Magyarországon mindkét problémának jelentősége van, ez hozzájárulhat a háztartási megtakarítások kedvezőtlen alakulásához. A kérdés elméleti oldaláról részletesebben lásd Kohn [1998].

tor megnövekvő realizált profitja. A többletberuházás és az infláció együttesen – *ex post* – megeremti a szándékolt megtakarításokat meghaladó beruházás forrását. Infláció nélkül sem a kényszermegtakarítás, sem pedig az így finanszírozott nagyobb beruházás nem jöhetne létre. Ha valamely gazdaságban az árszint stabil, a szándékolt megtakarítást meghaladó beruházás belső forrásból történő finanszírozásának nincsenek meg az előfeltételei!

Nem mindegy az sem, hogy az infláció üteme hogyan alakul. Ha az inflációs ráta a stabilizációs politika következtében csökken, nehezebben valósulhat meg kényszermegtakarítás is. A stabilizációs politika ugyanis minden keresletet gerjesztő tényezőt, így a beruházási tevékenységet is kordában tartja. Ha emiatt gyengébb a beruházási expanzió, csak kisebb lehet az *ex post* létrejövő beruházási forrás is, valamint az ennek helyét szorító inflációs áremelkedés mértéke. Azt mondhatjuk tehát: az inflációs ráta csökkenését a kényszermegtakarítás arányának csökkenése követi, és ez a GDP-arányos vállalati megtakarítási ráta mérséklődését valószínűsíti. Mindez, egyéb feltételeket adottnak véve, a bruttó megtakarítási ráta csökkenése mellett szól.

A hazai gazdaságban máris jóval alacsonyabb az inflációs ráta, mint az 1990-es években. Az Európai Unióba való belépéssel és az euróövezethez való kötelező csatlakozással pedig az infláció további erőteljes mérséklődése jár. Az a következtetés vonható le, hogy semmiképpen sem számíthatunk a vállalati szektor megtakarításának növekedésére a GDP-hez viszonyítva. Ezért a bruttó megtakarítási és beruházási ráta csökkenése valószínű, hacsak a harmadik *lehetséges* belső beruházási forrás, az államháztartás vizsgálatából nem adódik más következtetés.

Az államháztartás nettó értelemben lehet megtakarításfelhasználó, és lehet nettó megtakarító, attól függően, hogy az úgynevezett operacionális egyenlege hogyan aránylik az általa finanszírozott beruházások értékéhez képest. Ha az államháztartás valóban megtakarító egy adott időszakban, ennek aránya a piacgazdaság viszonyai között rendszerint szerény mértékű.¹⁰ Az arány legfeljebb néhány százalékos; Magyarországon az 1990-es évek második felében 1 és 4 százalék között ingadozott.¹¹ (Négyszázalékos államháztartási megtakarítás a GDP-hez képest nagyon tekintélyesnek nevezhető.) Az ezredfordulóra és azóta az állam nettó értelemben megtakarításfelhasználóvá vált.

Noha a piacgazdaságban az állam általában csekély mértékben járul hozzá a makrogazdasági szintű megtakarítások növeléséhez, mégis azt mondhatjuk: a gazdaságpolitika elsősorban így képes növelni az összes megtakarítás arányát. Ehhez az kell, hogy kiadásait csökkentse, vagy ezek növelését korlátozza, vagy adóbevételeit növelje. Vannak tehát hathatós eszközei, csak az a baj, hogy nem mindig tud és akar élni velük. Számolnia kell ugyanis a politikai következményekkel és a gazdasági mellékhatásokkal, azaz nemcsak az a fontos, hogy a megtakarításokat növelni tudja-e, vagy sem. A korábban már kifejtettek alapján a tranzíciós pályán nagyobb makrogazdasági szintű megtakarítási ráta hosszabb

¹⁰ A szocialista gazdaságban viszont az államháztartás megtakarítása – ha eltekintünk a vállalati szektorban képződő és ott is hagyott amortizációs alap nagyságától – nagyobb arányú volt, mint a vállalati szektorban realizált és/vagy a háztartási szektoré. Az utóbbié közel volt a nulla százalékhhoz. A vállalati szektorban alig vagy nem maradt jövedelemből származó megtakarítás, mert a felhalmozható jövedelem túlnyomó része – még az indirekt szabályozó rendszerben is – az államháztartásba került. E forrás elosztása a különböző beruházási célok között az állam feladata volt, ebben egyúttal az állami megtakarítás domináns szerepe fejeződött ki. A megtakarítások állami központosítása, illetve a beruházási források állami „allokációja” gyatra beruházási hatékonyságra vezetett, ez lett a rossz tőkehatékonyság és a növekedési források elapadásának egyik fő kiváltó oka.

¹¹ Ez nem azonosítható az államháztartás semmilyen értelemben vett egyenlegével, mert nettó megtakarítói pozíciója attól is függ, hogy az állam által finanszírozott beruházások aránya mekkora. Ha például az államháztartás operacionális egyenlege egyszázalékos deficitet mutat a GDP-hez viszonyítva, miközben az általa finanszírozott beruházások aránya 5 százalékos arányú, akkor 4 százalékos a nettó értelemben vett megtakarítása. Az államháztartás egyenlege és nettó megtakarítói pozíciója között igen jelentős eltérés mutatkozhat az egyes években, de hosszú időszakban is.

távon növekedési előny, de kialakítása rövid távon hátrány, mert ez politikai konfliktussal jár, és az is lehet, hogy a gazdaságban – az aggregált kereslet korlátozása miatt – átmene-tilag megtorpanást okoz. A gazdaságpolitika tehát nehezen hoz olyan döntéseket, amelyek valóban és hathatósan szolgálják az állami megtakarítások növelését.

Mindez azt jelenti: nagyon elégedettek lehetünk, ha a gazdaságpolitika képes lesz arra, hogy a háztartások nettó megtakarítási rátájának már most tapasztalható és a jövőben várható csökkenését, valamint a vállalati szektor megtakarításainak nem kizárható mérséklődését az előttünk álló 10-15 éves időszakban az államháztartás megtakarítási rátájának növelésével ellensúlyozza. Az államháztartást a lakosság igényei (például a rövid időn belül történő felzárkózás óhaja a nyugat-európai fogyasztási színvonalhoz, egyes, az államháztartásból fizetett rétegek lemaradt jövedelmének felzárkóztatása), továbbá bizonyos kötelezettségek az ellenkező irányba szorítják. Az államháztartás megtakarításainak növelése csupán szerepének átértékelésével és az eddig politikai okokból halogatott reformmal együtt valósítható meg, és kétséges, hogy ennek megvalósítható mértéke kielégítő lesz-e.

Eddig azt láttuk, hogy a külső forrásoknak a jövőben is várható szükségessége miatt a beruházási ráta – hosszabb időszakot figyelembe véve – aligha lehet nagyobb 26 százaléknál. Most pedig a belső megtakarításokat vizsgálva is korlátokat találtunk. Mindez közvetlenül érinti a fenntartható gazdasági növekedés ütemét. Lehet, sőt valószínű, hogy a belső megtakarítási képesség – legalább – további egy százalékponttal csökken. Ekkor a tartósan finanszírozható beruházások GDP-arányos nagysága évi átlagban csak 25 százalékos lesz. (Ez még mindig jelentősen nagyobb arány lenne az EU-ban elért átlagnál.) Ha ez így lesz – és egy százalékpontos csökkenés a megtakarításokban nagyon valószínű –, akkor a már kalkulált 6,37 számértékű ICOR mutató (átlagos marginális tőkehányados) mellett a fenntartható növekedés várható évi üteme csupán $25/6,37 = 3,9$ százalékra tehető, az 1990-es évek második felében tapasztalható 4,5 százalékos növekedési ütemmel szemben. És lehet, hogy az államháztartás saját megtakarításait nem tudja majd az ugyancsak az 1990-es évek hasonló időszakában elért arány fölé növelni.¹² Ebben az esetben a fenntartható növekedés üteme el fog maradni még a 3,9 százalékos érték mögött is. Valóban igaz az újabban egyre gyakrabban hallható tétel: a gazdasági növekedés dinamikáját csak abban az esetben tudjuk tartani, még inkább növelni, ha sikerül a megtakarítási rátát az eddig elérthez képest emelni. Itt többen a háztartási szektor rohamosan csökkenő nettó megtakarítási rátájára gondolnak.

Most kell belefognunk a következő fontos vizsgálatba. Mi várható a beruházások hatékonyságának nemzetgazdasági szintű alakulásával kapcsolatban? A gondoknak ugyanis nem értünk a végére. Mert a gazdasági növekedés üteme akkor is csökkenni fog, ha a belső megtakarítások arányát sikerül a korábbi szinten tartani, sőt akkor is, ha ez valamennyire emelkedik majd. Ugyanis a marginális tőkeigényesség növekedése, illetve a beruházások hatékonyságának makrogazdasági szintű csökkenése nem kerülhető el. Az a paradoxon fogalmazható meg, hogy a magyar gazdaságban a kiegyensúlyozott gazdasági növekedés – sajátos okoknál fogva – feltételezi a marginális tőkeigényesség nemzetgazdasági szintű növekedését, ez utóbbi azonban, adott beruházási ráta esetén is, csak lassúbb fenntartható gazdasági növekedést enged meg.

¹² Egymagában ennek a fenntartása is jelentős teljesítmény lenne, mert az elmúlt 2-3 évben az államháztartás nem növelte, hanem csökkentette az országos szintű megtakarítás arányát. Ennek meg is van a következménye. A beruházások aránya a GDP-hez képest a 2000. év óta 2002-ig bezárólag jelentősen, valamivel több, mint 5 százalékponttal, 30,8-ről 25,3 százalékra esett (az előzetes adatok szerint a beruházási ráta 2003-ban is mintegy 25 százalékos maradt), a külső finanszírozási igény 2003-ig alig csökkent, a GDP 5 százalékát érte el (2000-ben 5,4 százalék volt). A jóval kisebb arányú beruházást sem lehetett tehát a belső megtakarításokból finanszírozni. És ebben döntő szerepe volt az állami finanszírozási képesség csökkenésének: az állam finanszírozási igénye 2000-től 2003-ig 2,1-ről 7,7 százalékra nőtt (MNB [2003a], [2003b]).

A beruházások makrogazdasági hatékonyságának várható alakulása

A tőke/termelés hányados – meglepő módon – Magyarországon kisebb, mint a fejlett országokban. Azt szoktuk ugyanis – egyébként helyesen – állítani, hogy a tőkehatékonyságot tekintve (ami a tőke/termelés hányados reciproka) lemaradásban vagyunk a fejlett gazdaságokhoz viszonyítva. Mondhatjuk-e, hogy a fejlett országokhoz való felzárkózás során a tőke/termelés hányadosnak emelkednie kell?¹³

A válasz attól függ, hogy a tőke/termelés hányadost az egész gazdaságra vagy csupán a szűken vett termelésre (lényegében csupán az iparra és a mezőgazdaságra) korlátozva vizsgáljuk. A vizsgálatba feltétlenül be kell kapcsolni az infrastruktúrában lekötött tőkét, hiszen ennek aránya egyre jelentősebb.

A szűken vett tőke/termelés hányados a gazdasági növekedéssel együtt növekedhet is, csökkenhet is, attól függően, hogy a műszaki fejlődés tőkeigényes-e vagy tőkemegtakarító.¹⁴ Az infrastruktúrával együtt számított tőke/termelés hányados azonban növekvő irányzatú, így Magyarországon is ez várható. (A magyar gazdaságban, a többi volt szocialista országhoz hasonlóan, az infrastruktúra fejlesztésében egyébként is igen jelentős a lemaradás.) Az infrastruktúra szükséges fejlesztése miatt a fenntartható növekedés üteme kevesebb lesz a korábban kiszámított 3,9 százaléknál.

Az infrastruktúra hazai fejlesztésének a fenntartható növekedéssel való kapcsolatát két lépésben vizsgáljuk. Először a fejlesztésnek a tőkehányados növekedését kiváltó hatásával foglalkozunk. A hatás azonban nem mindig a tőkehányados növekedése. A fejlesztés közben, illetve a fejlesztés következtében a makrogazdasági megtakarítási ráta csökkenhet is. Ezt vizsgáljuk a második lépésben. Mindkét lépésben döntően a várható hosszabb távú gazdasági növekedésre gyakorolt hatást emeljük ki.

A hálózati infrastruktúra fejlesztése és a marginális tőkehányados alakulása

A hálózati infrastruktúra része a közlekedés és a szállítás (az ide tartozó objektumokkal, eszközökkel, felszerelésekkel együtt), az árukezelés, ezen belül a raktározás, a csomagolás, a készletezés; itt rohamosan nő a logisztikai központok szerepe. A hálózati infrastruktúra része még a vízgazdálkodás, benne a csatornázás, a szennyvízelvezetés, továbbá a posta, a távközlés. A hálózati infrastruktúránk egésze – kevés kivételtől eltekintve – leromlott, elhanyagolt, és a modern gazdálkodás és életvitel szempontjából elmaradt állapotban van.¹⁵

Elmaradottságának – lehetőleg minél gyorsabb – felszámolása több okból is elkerülhetetlen. 1. Az elmaradottság máris érezhető akadályt gördít a gazdasági fejlődés elé. Növeli a termelési költségeket, hosszabb miatta a befektetett tőke megtérülése, mert növeli a forgalmi időt, rontja a minőségi termelés feltételeit, akadályozza a működőtőke import-

¹³ Darvas Zsolt és Simon András erre az eredményre jutott (*Darvas–Simon* [1999]). Csakhogy Magyarországon a lekötött tőke értékének számbavétele rendkívül nehéz feladat, hiszen a tőkevagyon a korábbi gazdasági kapcsolatok összeomlását követően nagyrészt elértéktelenedett. Másrészt mondhatjuk-e, hogy miközben felzárkózunk a fejlett országok gazdaságához, a tőkehatékonyságnak csökkennie kell? Nyilvánvaló, hogy ezzel kapcsolatban sem a tételekkel, sem a tények értelmezésével valami nincs rendben. A megértés egyik előfeltétele, hogy a számítható tőkeigényesség nagyságát tekintve különbséget tegyünk a szűken vett termelésben mérhető, illetve az egész gazdaságban tapasztalható tőkeigényesség között.

¹⁴ Előfordul, hogy így számítva, a fejlett és közepesen fejlett gazdaság tőke/termelés hányadosa egyenlő nagyságú, noha az előbbiben sokkal nagyobb a lekötött tőke értéke. De az egységnyi tőkeértékre jutó output értéke is sokkal nagyobb. Azonos tőkehányados egészen különböző termelékenységi szinttel járhat együtt.

¹⁵ A hálózati infrastruktúra helyzetéről lásd *Ehrlich–Fleischer* [2000], *Ehrlich* [1997], [2000], *Ruppert* [2000].

ját, rontja az életminőséget, gátolja a munkaerő mobilitását. 2. Az uniós érdekekkel nem fér össze, hogy a közlekedés az ország határain belül radikálisan lelassul az utak, vasutak rossz állapota miatt. Úthálózatunk a közösség úthálózatának részévé is lesz.¹⁶ 3. A hálózati infrastruktúra fejlesztésére jelentős uniós támogatás szerezhető, vagyis ebben a vonatkozásban a forrásoldal is a fejlesztést indokolja. A támogatás azonban csak társfinanszírozás keretében, nemzeti fejlesztési programhoz kapcsoltnak nyerhető el. Saját fejlesztés nélkül nincs társfinanszírozás sem (Horváth [2002], Kende–Szűcs [2002]). 4. Az infrastruktúra, benne a hálózati infrastruktúra fejlesztése az általános életszínvonalnak, sőt az egészségügyi helyzet javításának is meghatározó tényezője. Az ide fordított beruházásoktól nagyban függ a gazdasági jólét mutatója (*Measure of Economic Welfare – MEW*) alakulása.

Az elmaradás felszámolása csak akkor lehetséges, ha a hálózati infrastruktúra fejlesztésére, a korábban kialakulthoz képest, nagyobb arányú beruházást fordítunk. Itt *többletberuházásra* van szükség, miközben a beruházási források nagysága adott. (Az uniós források szerepére, ezek forrást bővítő hatására később térünk vissza.) A beruházási források átcsoportosítására van szükség, ami az elérhető növekedési ütem csökkenésével jár. Az infrastruktúrára fordított beruházás ugyanis nem hoz létre új termelőkapacitást, hanem elsősorban a folyamatosan létesítettek működését biztosítja.

A legtöbb pótlólagos forrást a közlekedés felzárkóztatása igényli. A kérdéssel foglalkozó tanulmányok szerint a jelenleginél kétszer-háromszor több beruházásra van szükség (Ehrlich [2000], Tánczos [2000]). Így csak a közlekedés fejlesztése közel 2 százalékpontos többletberuházást igényel a GDP-hez viszonyítva. A hálózati infrastruktúra egészének felzárkóztatásához évi átlagban – elég hosszú időn keresztül – legalább 3 százalék GDP-arányos, pótlólagos beruházásra van szükség. Emiatt a 25 százalékos beruházási forrásnak nagyobb részét kell az infrastruktúra fejlesztésére fordítani, mint eddig. Ezért a 3 százalékos forrásátcsoportosítással kalkulálva 22 százalékos beruházási rátát kell az marginális tőkeigényesség 6,37 értékével szembeállítani, ami $22/6,37 = 3,45$ százalékos növekedési rátát valószínűsít hosszabb időszakban. Ez azt is jelenti, hogy nagyobb lesz a makrogazdasági szinten kalkulálható marginális tőkeigényesség. Ha a növekedés várható üteme 3,45 százalék, ez szembeállítva a 25 százalékos beruházási rátával, $25/3,45 = 7,25$ marginális tőkehányadost ad az eddigi 6,37 helyett.

A marginális tőkehányadost növelő további tényezők

A fenntartható növekedés vizsgálata során két további, a marginális tőkeigényességet növelő tényezővel kell számolnunk. Az egyik a *környezetvédelem* beruházási igényeivel kapcsolatos, a másik a *mezőgazdaság* elkerülhetetlen korszerűsítésének a következménye. Ugyanazon módszer szerint járunk el, mint a hálózati infrastruktúra fejlesztésével kapcsolatosan, ezért gyorsabban léphetünk előre.

Eltekintünk a környezetvédelem hazai helyzetének ismertetésétől.¹⁷ Ehelyett, a környezetvédelem várható többletkiadásaira fordítjuk a figyelmet; azt nézzük meg, hogy az 1990-es évek második feléhez képest a ráfordítások mekkora mértékű növekedése várható.

¹⁶ „Hazánk az EU számára főleg geográfiai helyzete miatt értékes, mint kereskedelmi áruk, személyek, pénz és információk biztonságos és gyors közvetítését lebonyolító tranzit ország ... a nyugati működőtőke addig telepít gyárakat Magyarországon, ameddig az autópálya-hálózatunk elér (Dunántúl, a Duna-Tisza köze Kecskemétiig)” (Michelberger [2000] 57–58. o.). Az uniós tagságból fakadó fejlesztési szükségletekről jó áttekintést ad Ehrlich [2003].

¹⁷ A hazai környezet állapotáról részletes elemzés olvasható számos szerzőtől (Fodor [2001], Kerényi [2003], Kerekes–Kiss [1998], Rakonczai [2003]).

Kerekes Sándor és Kiss Károly számításai alapján arra az eredményre juthatunk, hogy amennyiben gazdasági növekedésünk üteme hosszabb időszakban, évi átlagban 3,5 százalékos lesz, akkor tízéves periódusban, minimálisan szükséges többletráfordításokkal számolva, a környezetvédelemhez szükséges ráfordítási többlet GDP-arányosan évi 1,5 százalékra tehető (Kerekes–Kiss [1998] 93–102. o.). E kiadások nagy része beruházás, bár nem kizárólagosan az. Ha beruházás, akkor levonást jelent a termelés növelését közvetlenül szolgáló beruházási forrásokból. Ha nem beruházás, hanem csupán folyó költség, valószínűleg kedvezőtlenül érinti a megtakarítások nagyságát, tehát így is csökkentheti a termelés növelését szolgáló beruházási források mértékét. Ezért az egész 1,5 százalékos környezetvédelmi ráfordítási többlettel csökkenteni kell a nevezett beruházási forrásokat, amelyek így 22 százalék helyett már csupán 20,5-et érnének el. Ez a marginális tőkeigényesség 6,37 értéke alapján évi átlagban $20,5/6,37 = 3,2$ százalékos növekedési ütemet valószínűsít hosszabb perióduson át.

A beruházási ráta persze marad 25 százalék, csak ennek megoszlása tolódik el a hálózati infrastruktúra és a környezetvédelem fejlesztésének javára. De ha a 25 százalékos beruházási rátával kalkulálunk, akkor ezt 6,37-nél nagyobb marginális tőkehányadossal kell szembeállítanunk. A környezetvédelmi kiadásokat figyelembe véve a hányados értéke már $25/3,21 = 7,79$ lenne.

A mezőgazdaság elkerülhetetlen szerkezeti átalakítása, fejlesztése is növeli a tőkeigényességet. A modern mezőgazdaság mindenfajta vállalati struktúra mellett tőkeigényes terület, itt a tőkehányados a nemzetgazdasági átlag felett áll minden fejlett gazdaságban. A rendszerváltást követően Magyarországon a mezőgazdaság nem igazodott a teljesen megváltozott piaci követelményekhez, a tőkeellátottság leromlott, a birtokszerkezet merőben kedvezőtlené vált. Az egész hazai mezőgazdaságot súlyos gondok jellemzik, tulajdonképpen minden vonatkozásban és minden ágazatát tekintve. Sem a tények közelebbi ismertetésével, sem az okokkal – melyek jelentős részben politikai természetűek – itt nem foglalkozhatunk.¹⁸

Az Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet (Popp [2000]), valamint a KSH által közölt adatok alapján e cikk szerzője arra a következtetésre jutott, hogy a belépést követő hosszabb időszakban a hazai mezőgazdaság feltőkésítéséhez, szerkezeti átalakításához GDP-arányosan legalább 0,5 százalékos pótlólagos beruházási kiadásra van szükség.

A 0,5 százalékos pótlólagos beruházási szükséglet azt jelenti, hogy makrogazdasági szinten egy egység termelésnövekedéshez nagyobb beruházási rátára van szükség. Ez pedig tovább növeli a marginális tőkehányadost, ami 7,79-ről 7,94-ra emelkedik. E nagyobb marginális tőkeigényesség viszont az adott, 25 százalékos beruházási ráta mellett valamivel kisebb, $25/7,94 = 3,1$ százalékos növekedési ütem elérését teszi lehetővé.

Az eddig tárgyaltakhoz képest két fontos kiegészítést kell kapcsolnunk. 1. A hálózati infrastruktúra felzárkóztatásának nem elhanyagolható visszahatása van a gazdasági hatékonyságra, és ezzel együtt a növekedés ütemére. 2. A számításokban mindig jelentős mértékű a bizonytalanság. Ezért a várható növekedési dinamikát nem egyetlen százaléktérítéssel, hanem intervallumként helyes megadni.

A kedvező visszahatás mértéke – mely nem igazán számszerűsíthető – széles skálán belül alakulhat. Ha a hálózati infrastruktúra nagyon elhanyagolt, a lemaradás csökkentése és így a kedvező visszahatás közel annyit emelhet a növekedés ütemén, mint amekkora esést okoz benne a felhalmozási források elvonása a szűken vett termelési szférától. Feltehető, hogy a kedvező visszahatás nálunk sem elhanyagolható mértékű. Mivel kor-

¹⁸ A témának rendkívül bőséges hazai irodalma van. A tényleges helyzetről és a megoldandó feladatokról jó áttekintés kapható az MTA által kiadott, sok neves szerző tollából származó tanulmánykötetből (MTA [1997]). Az EU-hoz való csatlakozás hazai mezőgazdasági problémáiról lásd Buday-Sántha [2001].

rekciót mindenképpen kell tenni, a sötétben tapogatózva ugyan, a következőképpen járunk el.

A hálózati infrastruktúra, a környezetvédelem és a mezőgazdaság vizsgálata során öt százalékpontos korrekciót hajtottunk végre. Ebből két százalékpont úgy növelte a marginális tőkeigényességet, hogy annak közvetett termelésnövelő hatásával sem számolhattunk. (A mezőgazdaság és a környezetvédelem esetében. Az utóbbi visszahatása a gazdasági jólét mutatóját befolyásolja kedvezően, s nem a GDP volumenét.) Vagyis, a visszahatással, a GDP növekedési ütemét vizsgálva, csak a hálózati infrastruktúrával kapcsolatosan kell számolnunk. Ez adja az összes korrekció 60 százalékát. Ha most azt feltételezzük, hogy a kedvező növekedési visszahatás – ami elsősorban a hatékonyságban jelentkezik – feleakkora, mint a termelőszférától való forráselvonás kedvezőtlen hatása, az eddig kapott marginális tőkeigényességet, valamint növekedési ütemet ezen 50 százalékos arány, valamint a hálózati infrastruktúrának tulajdonított súly szerint kell korrigálni.

Vizsgálatunkban a marginális tőkeigényesség 6,37-ről 7,94-ra emelkedett. Ezt 60 százalékos arányban a hálózati infrastruktúrának a számításba vett megnövekvő beruházási részesedése okozza. Az ICOR növekménye tehát $7,94 - 6,37 = 1,57$, és ennek 60 százaléka 0,94. Ha a marginális tőkeigényesség a hálózati infrastruktúra kedvező visszahatása miatt csak fele ilyen mértékben növekszik, ennek nagysága 7,94 helyett csupán $7,94 - 0,47$ -re, vagyis 7,47-re emelkedne. Ez azt jelentené, hogy a fenntartható növekedés üteme 3,35 százalékra volna tehető, 3,1 helyett.

A fejtegetésben sok a „ha”, sok a bizonytalanság, a feltételezés, és ezek vitathatóvá teszik az eredményt. Nem is helyes egyetlen százalékkértékkal kalkulálni. A jelen esetben jobban tesszük, ha azt mondjuk: az eddig tárgyaltakat alapul véve a fenntartható növekedés üteme viszonylag hosszabb időszakban évi átlagban 3 és 3,6 százalék közötti értékre tehető.¹⁹ A további lépéseket a fenntartható növekedés vizsgálatában ennek tudomásulvételével tesszük meg.

Az egészségügyi, oktatási-kutatási kiadások és a belső megtakarítások alakulása

Eddig a tercier szektorral összefüggő növekedési problémákat vizsgálva mindig azt látuk: a felzárkóztatás a marginális és az általános tőkeigényesség növekedésére vezet. Az egészségügyi, oktatási és kutatási szférát tárgyalva az okoz gondot, hogy a makrogazdasági síkon regisztrálható belső megtakarítások aránya csökkenhet. Magának az oktatási-kutatási, egészségügyi szféra fejlesztésének van ilyen hatása. Ha a háztartások megtakarítási hajlandósága növekedne, ilyen végeredménnyel nem kellene számolnunk. De, mint láttuk, a háztartási szektorban inkább a megtakarítási ráta csökkenése valószínű. Előljáróban azt is meg kell jegyezni, hogy a most vizsgálandó területek fejlesztése is okozhatja – méghozzá közvetlenül – a számított tőkeigényesség növekedését. Ez a hatás azonban makrogazdasági szinten nem vezet számottevő változásra, így eltekinthetünk tőle, és csak a megtakarítási ráta alakulására figyelünk. Így is arra az eredményre jutunk: a GDP fenntartható növekedési ütemével kapcsolatos várakozásunkat újból korrigálni kell.

Ha az egészségügyre és az oktatásra fordított kiadások arányát az elért általános fejlettségi szintünket is figyelembe véve, nemzetközi összehasonlításban vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy *ilyen értelemben* az ország nincs lemaradásban. Sőt, az egészségügyre a GDP százalékában többet fordít, mint amekkora arány a fejlettségi szintből következne.

¹⁹ Ennek megfelelően a marginális tőkeigényesség is két szélső érték között változhat, erre azonban nem fogunk külön utalni. Hozzá kell tenni: a szélső érték fogalmát a közgazdaságtanban nem kell túl mereven értelmezni. Nagy a *valószínűsége* annak, hogy a tényleges hosszú távú ütem a két szélső érték közé esik.

Abszolút összegben, összehasonlító áron, a kiadások Magyarországon természetesen jóval kisebbek, de azonos összegű kiadást a sokkal alacsonyabb egy főre jutó GDP-ből lehetetlen teljesíteni. A legmeglepőbb azonban, hogy az egészségügyi kiadások összege és aránya a GDP-hez képest *nagyobb*, mint ami a fejlettségi szintből következne.²⁰

Az oktatási kiadásokat tekintve már nincs egyértelmű korreláció a fejlettségi szint és a kiadások *aránya* között: vannak fejlett országok, amelyek e tekintetben rosszabbul, és vannak olyanok, amelyek jobban állnak. Itt csak a kiadások abszolút nagyságát tekintve marad le Magyarország. A kutatási kiadások terén a – GDP-hez viszonyított nemzetközi arányokat tekintve 1 százalékpontos – lemaradás egyértelmű: a jelenlegi mérték kétszeresét kellene elérni.

Noha a regressziós számítások szerint az egészségügyre fordított kiadás az arányát tekintve nem kevés, hanem sok, egészségügyi helyzetünk európai mértékkel mérve kifejezetten rossz. (A születéskor várható átlagos élettartam stagnál, a középkorú férfiak mortalitási mutatói rosszabbak, mint az 1930-as években voltak, gyorsan nő a daganatos betegségben szenvedők aránya, terjed az alkoholizmus, visszatértek a tbc-megbetegedések.) Az oktatási szféra makrogazdasági mutatói egymagukban nem fejeznek ki rossz helyzetet (például erőteljesen növekszik a magasabb fokú iskolázás aránya). Jól ismert azonban, hogy az egyes iskolázási fokozatokon *belül* – különösen a *felsőoktatásban* – romlik az oktatás hatékonysága. A kutatási szféra elégtelen finanszírozása és az ebből származó gondok pedig régóta ismertek. Az adatok és a tényleges helyzet között az egészségügy terén a legfeltűnőbb az ellentmondás.

Az utóbbinak számos oka van. Talán a legfontosabb, hogy az egészségügyi helyzetért nemcsak az egészségügyi ellátás a felelős. Mindenekelőtt a közel másfélmillió munkahely elvesztését, a munkanélküliség rendszerváltást követő drámai növekedését, a létbizonytalanságot, a lakáshelyzetet, az infrastruktúra leromlott állapotát lehet említeni; ezek számos áttételen keresztül vezetnek a kialakult helyzethez.²¹ Orvosi körök szerint az egészségügy mintegy 20 százalékban felelős a lakosság rossz és romló egészségi állapotáért. A javulás nagyrészt a gazdasági és az általános társadalmi körülmények változásán, átalakulásán múlik. De szerepet játszik az egészségügyi ráfordítások gazdaságtalan felhasználása is.²² Az utóbbi gond az egészségügyi reform szükségességére hívja fel a figyelmet (*Mihályi* [2000]). Mindazonáltal a szakmai körökben, az egészségügyi tárcánál, sőt a pazarlásra mindig gyanakvó közgazdászok körében is az a vélemény alakult ki, hogy az egészségügyi reformmal együtt a ráfordítások arányának növelésére is szükség van.²³ Ezt nem kizárólagosan, de döntően az egészségügyben foglalkoztatottak szégyenletesen alacsony bérezésének megszüntetése teszi indokolttá. A szükséges növelés arányát 1 százalékpontonra becsülik, az oktatási szférában pedig 1,5-2 százalékpontonra (a GDP

²⁰ Az OECD szakértői szerint Magyarországon az egészségügyi ráfordításoknak, a regressziós számítások alapján, a GDP 5,7 százalékát kellene kitenne. A valóságos arány az 1990-es évek első felében 6,5 százalék volt. *Kornai János* pedig arra a megállapításra jut, hogy ugyanebben az időben a hazai egészségügyi ráfordítás aránya a GDP-ben akkora volt, amekkora 15000 dollár/fő fejlettségi szintű országnak felelt volna meg (*Mihályi* [2000], *Kornai-McHale* [2001]).

²¹ Erről, más szerzők mellett, kimerítő alapossgal ír *Losonczy* [1998] és *Nagy* [2001].

²² A munkaidő rossz kihasználása, a túlzásba vitt adminisztráció, a kórházi anyagzavalkodás hiányosságai, a gyógyszerekkel való pazarlás, a beszerzéseknél tapasztalható gondatlanság, sőt nemritkán korrupció stb. (*Fecske* [2001]).

²³ Általában sincs, de az egészségügyben különösen nincs közvetlen összefüggés a ráfordítások növekedése és a hatékonyság emelkedése között. Ha a ráfordítások növekedése nem az egészségügyi bérszintben jelentkezik, hanem például a gyógyszerártámogatások emelkedésében, az eredmény egyszerűen a gyógyszergyárak profitjának növekedése lehet, és nem az egészségügyi javulása. Arról nem is szólva, hogy az egészségügyi helyzet nem egyszerűen az egészségügyi ráfordítások függvénye. Ezért is igaz: a rendezés végül is a reform végrehajtásával együtt lehetséges (*Mihályi* [2000], *Kincses* [1999]).

arányában), amely zömmel ugyancsak a bérfeszültség megszüntetését szolgálná (Stark [2002]). Végül a nyilvánvalóan alulfinanszírozott kutatási szférában a ráfordítások aránya szükséges növelésének ugyancsak a GDP 1 százalékát kellene elérnie.

Úgy tűnik, hogy az egészségügyi, oktatási és kutatási szféra ugyancsak elkerülhetetlen felzárkóztatása, pénzügyi, anyagi oldalról tekintve, a GDP-ben kifejezve, mindösszesen 3,5-4 százalékpont többletráfordítást igényel. A kérdés most az, hogy ez a ráfordítási többlet hogyan érinti a nemzetgazdasági méretű megtakarítások arányát, ami – mint látuk – a hazai gazdasági növekedés számára szűk keresztmetszetet jelent. Azonnal belátható, hogy e ráfordítások miatt az összes megtakarítások aránya nem éri el majd az eddig számításba vett 25 százalékot, ennél – ha nem is 3,5-4 százalékponttal, de – biztosan kevesebb lesz.

A többletráfordítás legalább fele arányban állami forrást érint. Az oktatási ráfordítások nagyrészt az államháztartás által finanszírozottak, az egészségügyi ráfordítások ugyancsak. Egyelőre hasonlót mondhatunk a kutatási ráfordítások finanszírozásáról.

A jövőben a kutatási ráfordítások növekvő, sőt nagyobbik hányadát kell vállalati forrásból biztosítani. Az egészségügyre és az oktatásra fordítandó többletkiadásokban is nő majd – az elkerülhetetlen reform megvalósításával összefüggésben is – a háztartási szektor részesedése. A változás sebessége a finanszírozás szerkezetében azonban lassú, ezért huzamosabb időn át az államháztartás növekvő terhelése várható. Ez az államháztartás megtakarításokhoz való hozzájárulásának csökkenését vetíti előre, ami egyértelmű a nemzetgazdasági megtakarítások arányának csökkenésével. (Nem valószínű, hogy más kiadások arányának csökkentésével az államháztartás az így megnövekvő terheit jelentősen ellensúlyozni tudja). Ami pedig a háztartások várható megtakarítási hajlandóságát illeti: növekvő ráfordításait csak részben egyenlíti majd ki a fogyasztásuk hányadának mérséklése. (Ha a képzés költsége vagy a gyógyszerek ára nő, azt a háztartásoknál csak részben ellensúlyozza a növekvő arányú takarékoság). Kisebb lesz tehát a háztartási szektorban is a megtakarítási ráta. Nem tudhatjuk, hogy pontosan mennyivel. Mindenesetre biztos, hogy nem számolhatunk a jövőt illetően 25 százalékos beruházási forrással, vagyis megtakarítással. Aligha túlzunk azonban, ha az itt kihozott összesen 3,5-4 százalékos ráfordításnövekmény miatt a megtakarítási hányad mintegy 2-2,5 százalékpontos csökkenésére számítunk.

A ráfordításnövekmény ugyanis itt nagyrészt bérjellegű kiadást jelent (lásd az oktatási és egészségügyi szférában a bérek szükséges felzárkóztatását). A közvetlen hatás itt a fogyasztási kiadások megnövekedése a GDP-hez viszonyítva; máris a szándékolt megtakarítási ráta csökkenéséhez jutottunk. A ráfordításnövekmény – elég hosszú időszakon keresztül – nagyrészt az államháztartás által finanszírozott lesz, ez rontja – egyéb feltételeket adottnak véve – az államháztartás egyensúlyát, egyúttal a makrogazdasági síkon elérhető megtakarítási ráta nagyságát. És hozzátehetjük: a ráfordítások egy részének vállalati finanszírozása – ha a vállalatok a kutatási kiadásokat növelik – nem hagyhatja teljesen érintetlenül a vállalati megtakarításokat: csökkenti azokat, illetve a vállalatok részben a folyamatosan végrehajtott beruházásaik terhére is finanszírozhatják a kutatásokat. Mindent összevetve, ha az oktatási, egészségügyi és kutatási szférára fordított többletráfordítás valósággá válik, aligha lesz nagyobb a megtakarítások és így a beruházások aránya 22,5-23 százalékánál, akkor sem, ha számításba vesszük, hogy a többletráfordítások egy része beruházás.²⁴

²⁴ A 3,5-4 százalékpontos összes ráfordításnövekmény akkor jelentene ezzel egyenlő csökkenést a megtakarítási rátában, ha ez az összes növekmény a fogyasztást emelné. Erről azonban eleve nincs szó. Ha a beruházásokat is érintik a most vizsgált ráfordítások, a megtakarítási ráta nem csökkenhet a ráfordítások növekedésével egyenlő mértékben. A beruházás ugyanis megtakarítás.

Emiatt a fenntartható gazdasági növekedésnek újra más, mégpedig az eddig kihozott-nál kisebb ütemével kell számolnunk. Ha a most kihozott 22,5-23 százalékos beruházási rátát vesszük, és ezt osztjuk az utoljára számításba vett 7,47 számértékű marginális tőkehányadossal, az elérhető fenntartható növekedés üteme mindössze 3 százalékos lenne évi átlagban, ami – $\pm 0,25$ százalékpontos eltéréssel számolva – 2,75–3,25 százalékos növekedési ütemet jelent. De csak akkor, ha nem vesszük figyelembe a most tárgyalt többletráfordítások kedvező visszahatását a beruházások hatékonyságára, valamint a növekedés ütemére. Így már kissé gyorsabb dinamikára és valamivel jobb beruházás- és tőkehatékonyságra számíthatunk.²⁵

Itt nincs szükség a visszahatás különböző szálainak részletes bemutatására. Csak néhány közülük: a jobb egészségügyi helyzet kevesebb eltartottat, nagyobb teljesítőképességet, az állam részéről kisebb folyó kiadást jelent, amely utóbbi kedvezőbb pénzügyi helyzetet von maga után. A magasabb színvonalú oktatás, amely az oktatók anyagi helyzetének radikális javítását is feltételezi, jobban képzett munkaerőt, fejlettebb emberi tőkét biztosít. Ez nagyobb teljesítményt alapoz meg, az új eljárások gyorsabb és jobb elsajátítását teszi lehetővé. Ezáltal nagyobb beruházás- és tőkehatékonysággal jár együtt, így azonos beruházási rátával is gyorsabb növekedés érhető el. A nagyobb és jól megalapozott kutatási ráfordítás közvetlen alapja a műszaki fejlődésnek, az új technika hatékony alkalmazásának, az importált technika adaptálásának, a tudásalapú gazdaságban az emberi tőke fejlődésétől kezdve az egész növekedési dinamikának.

A visszahatás tehát sokszálú, a modern gazdaságban mind nagyobb jelentőségű. Ezt egyetlen formában ragadjuk meg: a tőke- és főként a beruházáshatékonyságon keresztül. Ennek alakulásában ugyanis mindenfajta visszahatás jelentkezik. Ha van kedvező visszahatás, akkor a marginális tőkeigényesség csökken, és a beruházáshatékonyság nő.

Gondolni kell azonban a következőre: a visszahatás érvényre jutása időigényes. Az oktatás hatékonysága csak hosszú idő múlva javulhat jelentősen. Ugyanez mondható a kutatásról, amelynél a ráfordítás növelése elengedhetetlen, de ennek hatása nem egyik évről a másikra következik be. Az egészségügyi ráfordítások hatása rendkívül áttételesen jut érvényre, hosszabb idő múlva. Azt mondhatjuk, e területeken viszonylag rövid időn belül lehet nagy és nehezen helyrehozható károkat okozni, az építéshez viszont hosszú idő kell.²⁶ Itt azonban a leghosszabb időszak, amit vizsgálhatunk, mindössze 10-15 év, hosszabb periódust a tranzíciós pályán haladó gazdaság esetében nem lehet megalapozottnan elemezni. Ez azt jelenti, hogy a tranzíciós pályán haladó magyar gazdaság esetében a most tárgyalt visszahatással kapcsolatban viszonylag mérsékelt korrekciót tehetünk, annyit csupán, ami a fenntartható növekedési ütem 0,1-0,2 százalékpontos emelkedését eredményezheti. Eszerint a marginális tőkeigényességet mintegy 7,2 számértékűre becsülhetjük, ha valóban lesz kedvező visszahatás. Ezzel együtt lehet a fenntartható növekedés üteme 3,1-3,2 százalékos, a bizonytalansági tényező figyelembevételére alapján 2,9 és 3,4 százalék közötti érték.

Vagyis, az elmondottak szerint a tartósan várható növekedés üteme évi átlagban messze kisebb, mint amekkorában bármelyik párthoz tartozó gazdaságpolitikus vagy bármelyik hazai kutatóintézet reménykedik. Ez természetesen közelről érint sok gazdasági, vala-

²⁵ Az imént tárgyalt összefüggéseket e cikk szerzője a fenntartható gazdasági növekedésről közelmúltban megjelent könyvében (*Erdős* [2003]) nem, vagy csupán részben vette figyelembe. Részben azért, mert a konkrét összefüggésekről alig tudunk valamit, és részben azért, mert idő kell ahhoz, hogy eldöntsük, miről kell feltétlenül szólni, és miről nem. Nincs olyan könyv, amellyel szerzője teljesen elégedett lenne, még a kutatás lezárásának időpontjában sem.

²⁶ Ez azt is jelenti, hogy a ráfordítások akkor hoznak gyors eredményt, ha az e területekhez tartozó intézmények már jól működnek, a személyi állomány jól kiválasztott, nem kell korábban elrontott dolgokat helyrehozni. Magyarországon most, e területek jelentős részén nem ez a helyzet.

mint társadalmi-politikai problémát. Ezek megnevezése helyett előbb az Európai Unióba való belépés, majd az eurővezetkez, az EMU-hoz való csatlakozás növekedési hatására kell utalni. Sokan táplálnak ezzel kapcsolatosan megalapozatlan illúziókat, mások pedig indokolatlan félelmeket keltenek.

Az EU-csatlakozás és a fenntartható gazdasági növekedés üteme

Unió csatlakozás és beruházási források

Eddig azt láttuk: növekedésnek fontos határokat szab a beruházási források korlátozott volta. Azzal, hogy az Európai Unió tagjává váltunk, a növekedés forráskorlátja valamelyest enyhülhet, sőt bizonyossággal állítható, enyhül is. A fő probléma itt a *mértékkel* kapcsolatos.

A forráskorlát, a tagság jóvoltából a következők miatt enyhülhet.

a) Mivel az unió tagországaivá válunk, és ezzel az unió belső, vámunióval védett piacának része lesz a magyar gazdaság is, megnövekedhet a beáramló működőtőke nagysága és aránya. Az eddigi unión kívüli tőke így áthidalhatja a vámunió miatt számára jelentkező hátrányt: a termelésnek az unió határain belülre helyezésével belső versenytárrsá válik, ezért nem kell vámot fizetnie.

b) Mint az unió tagországa, az uniós pénzügyi alapokból pótlólagos forrásokhoz lehet jutni. Eddig az unió egyes tagállamai, a felszökkenő működőtőke-import, valamint az uniós források alapján jelentős többletforráshoz jutottak, és így növekedésük üteme felgyorsulhatott. A legjobb példa erre Írország, de a többletforrás kedvező növekedési hatása más tagállamokban (például Spanyolországban, Portugáliában, Görögországban) is kimutatható.

Az uniós tagság alapján többletforráshoz mi is hozzájuthatunk, de ennek mértékét és növekedési hatását a saját gazdasági fejlődésünkre, nagyon óvatosan és körültekintően kell megítélnünk.

Mindenekelőtt a működőtőke-import arányának jelentősebb megemelkedése kétséges. Az unión kívüli versenytársak a 15 korábbi tagországba is sok tőkét vittek be, azaz már jóval a mi belépésünk előtt is az unió területén működtek. Magyarországról is elmondható: ide az unióhoz nem tartozó országok már eddig is sok tőkét fektettek be. Ami még fontosabb: sok az új belépő, a külső tőkebefektetők egyszerre tíz ország közül válogathatnak. Így közel sem számíthatunk akkora növekedésre a tőkebeáramlásban, mint amekkorá például a dél-európai csatlakozó országokban vagy Írországban volt tapasztalható. A legújabb hazai fejlemények máris ezt igazolják. Míg az előbb említett országokban közvetlenül a csatlakozás előtt is megfigyelhető volt a működőtőke-import erőteljes felszökkenése, a Magyarországra beáramló tőke a csatlakozás előtt csökkent, mégpedig jelentősen. Ebben persze a gazdaságpolitikai és politikai tényezők, valamint a bizonytalan pénzügyi helyzet is szerepet játszottak.

Ez azt jelenti, hogy a működőtőke-import kapcsán sem a beruházási források nagyságát, sem a fenntartható növekedés ütemét nem kell felfelé korrigálnunk az uniós csatlakozás miatt. Örülhetünk, ha ezen a téren ugyanaz marad a helyzet, mint amilyen az 1990-es évek végére kialakult.²⁷

²⁷ E sorok írója itt a korábbi véleményéhez képest eltérőt állít. A fenntartható gazdasági növekedésről írott könyvében az uniós csatlakozás hatására akár a GDP 2 százalékát is elérő – igaz, csupán átmenetileg realizálható – többletet is lehetségesnek tartott a működőtőke-importban. A tagállamok számának gyors növekedését és ennek következményeit jobban végiggondolva, és az utóbbi egy-két év tapasztalatait elemez-

Az uniós tagság alapján már valóban pótlólagos forrásokra lehet számítani az uniós költségvetéséből, illetve a különböző uniós pénzügyi alapokból: az agrártámogatásokon keresztül, valamint a strukturális alapokból. Az elérhető támogatások aránya azonban számunkra és az újonnan csatlakozó további kilenc ország számára jóval kisebb lesz, mint amekkora a korábban csatlakozott szegényebb országok esetében volt. Ennek oka közismert: az uniós fejlett tagállamai nem hajlandók a közös költségvetéssel szemben a már eddig teljesített 1,27 százalékos GDP-arányos befizetésnél többet vállalni. Az eddigi támogatásban részesülő tagállamok sem mennek bele abba, hogy az újonnan csatlakozók miatt a korábbinál kisebb támogatásban részesüljenek. Az eredmény lényegében az, hogy az új tagországoknak attól függően lehet támogatást nyújtani – nettó értelemben –, hogy milyen értékben nő a tagállamok GDP-arányos költségvetési befizetése. Ezt pedig a gazdasági növekedés határozza meg.

Így aligha számíthatunk 1,5-2 százaléknál nagyobb GDP-arányos nettó támogatásra az uniós forrásokból, még hosszabb időszakban is. A felhasználható forrás kevés, az igénylők száma nagy. Az 1,5-2 százalékos pótlólagos forrás elérése igen nagy sikernek számítana, hiszen ehhez jól kidolgozott projektek kellene, és pénzt csak akkor kaphatunk, ha a beruházási költségekhez mi is hozzájárulunk. Ha a pályázatok nem lesznek sikeresek, vagy nem tudunk jól kidolgozott pályázatokat elegendő számban és értékben benyújtani, nettó befizetők leszünk az unióval szemben!²⁸ Még optimista számítás szerint is inkább az 1,5 százalékos arány a valószínű. Ennyi nettó támogatás úgy érhető el, hogy a szerzett bruttó támogatás aránya a GDP-hez képest 2,7-2,8 százalékot tesz majd ki, de ebből le kell vonnunk az 1,27 százalékos befizetési kötelezettségünket.

Csupán az uniós tagság alapján elérhető pótlólagos források arányát figyelembe véve, az eddigi számított növekedési ütemet a következőképpen kell tovább alakítani. Az összes beruházás, illetve beruházási forrás aránya évi átlagban 24 százalékot érhet el, ha a most figyelembe vett uniós forrás nélkül a beruházási források nagysága a GDP 22,5 százaléka lenne. Ez a beruházás az eddigi kalkulált 7,2 értékű marginális tőkehányados mellett (amiben már benne van a hálózati infrastruktúra kedvező visszahatása is) $24/7,2 = 3\frac{1}{3}$ százalékos fenntartható növekedési ütemet tesz lehetővé. Ha a bizonytalansági tényezőkre gondolva $\pm 0,25$ százalékpontos alsó-felső sávval számolunk, a fenntartható növekedési üteme 3,1 és 3,6 százalék között alakulhat, hosszabb idő átlagában. De mert az 1,5 százalékos uniós többletforrás feltehetően optimista becslés, jobb, ha ezt mondjuk: az eddig tárgyalt összefüggések alapján, a hosszabb időszakban várható átlagos évi növekedési ütem 3-3,5 százalék körül alakulhat.

---

ve, a szerző úgy látja: a várható fejlődést illetően túl optimista volt. Nem lehet a dél-európai tapasztalatokat Kelet-Európára, az uniós jelenlegi bővítésére és a bővítéssel kapcsolatosan Magyarországra is érvényesnek tekinteni. Magyarországon az 1990-es évek derekától kezdve a működőtőke-import kivételesen intenzív volt: ehhez képest a jelenlegi és a várható körülmények között nem valószínű újabb, további fellendülés. Könyvében a szerző a várható növekedés ütemét valamivel magasabbra becsülte, mint ebben a cikkben. A jelenleg alkalmazott korrekció okát nagyrészt az itt kifejtettekben kell megjelölni: nincs szilárd alapja a működőtőke-import alakulását illető optimista várakozásnak (Erdős [2003]).

²⁸ Azt, hogy az uniós támogatások megszerzését szolgáló pályázatok elkészítése, így az uniós pénzekhez jutás nem könnyen megvalósítható feladat, nemcsak a mezőgazdaság fejlesztésével kapcsolatban mondhatjuk el. Szűk szakmai körökben az a vélemény, hogy még a hálózati infrastruktúra fejlesztéséhez sem könnyű támogatást szerezni. Ennek gyakran mi vagyunk az okai. Az útépitést akadályozza a földek kisajátítása körüli huzavona. A hulladékgazdálkodást segítő beruházásokhoz kaphatunk uniós pénzt, de a szükséges személtelakó telepek létesítéséhez a lakosság nem járul hozzá. Legyen személtető, de soha „ne a mi körzetünkhez közel”, hanem „máshol”. Mindig van kifogás. A határidő lejár, a projekt nem készül el időben, az adott időszakban szerezhető uniós pénz elúszik. Úgy tűnik, csak a vasúti korszerűsítéséhez szükséges támogatás megszerzése viszonylag egyszerű, a vasúti nyomvonalak ugyanis adva vannak.

A GDP és a gazdasági jólét mutatójának alakulása

Az Európai Unió növekedési hatása nem merül ki ennyiben. És nem is a csatlakozás alapján szereshető többletforrásnak van meghatározó jelentősége. A csatlakozásnak a várható forrástöbbleten túl is van ütemhatása, de ez inkább a gazdasági fejlődés minőségi jellemzőinek alakulásával együtt érthető meg.

Mindenekelőtt azt kell kiemelni, hogy egy hatalmas, az Egyesült Államok gazdaságával vetekedő belső piac részévé válik a magyar gazdaság is, olyan piac részévé, amely a gazdasági unió felé tart. Ez a verseny erősödésével, szerkezeti átalakulással, olyan kényszerrel jár, ami a gazdaságot a dinamikusan változó komparatív előnyökhöz való folyamatos alkalmazkodásra készíti. Emiatt hosszabb időszakban – párhuzamosan a szerkezeti változások felgyorsulásával – maga a műszaki fejlődés is gyorsabb ütemű lehet. Ez máris nagyobb növekedési ütemet hozhat magával, feltéve, hogy biztosítható a nagyobb ütemhez szükséges beruházási forrás is. Azt azonban nem láthatjuk előre, hogy ilyen módon a növekedési ütem milyen mértékben változhat.²⁹ Számos megfontolás – egyebek közt a beruházási források szűkössége – azonban amellett szól, hogy így a növekedés üteme nem növekszik lényegesen.

Ennél fontosabb hatásnak tekinthető, hogy az infrastruktúra és általában a szolgáltatások szükséges fejlesztésére jóval nagyobb a garancia az EU keretében, mint azon kívül. Nemcsak azért, mert az unió tagállama számára megengedhetetlen például a leromlott közlekedési hálózat vagy a kommunális beruházások tartós elhanyagolása. A fejlesztési pénzek jórészt az infrastruktúra fejlesztésére szereshetők meg, és mert támogatást többnyire csak társfinanszírozás keretében kapható, a hazai források is a korábbiaknál nagyobb arányban áramlanak majd az infrastruktúra területére. Vagyis a kedvező hatás nem elsősorban a növekedés ütemében, hanem *az arányosabb fejlesztésben és az életminőség kedvezőbb alakulásában ölt testet*. Inkább a gazdasági jólét mutatójának alakulásában jelentkezik majd az uniós tagság pozitív hatása, mint a GDP növekedési ütemében. Az infrastruktúra ugyanis az életszínvonal fontos tényezője.

Akár a GDP-nek, akár a gazdasági jólét mutatójának a várható növekedését nézzük, az uniós tagságnak kedvező hatása csak akkor lesz, ha a gazdaság versenyképessége nem romlik, sőt javul. Ebben kitüntetett szerepe lesz a gazdaságpolitikának. E kérdésre külön visszatérünk.

Végül számolni kell azzal, hogy megnövekszik a belső gazdaság folyamatos világgpiaci szerkezeti alkalmazkodásának jelentősége: viszonylag rövid idő múlva nem lehet az árfolyam-politikára támaszkodni. Ez nem könnyű feladatot jelent. De az euróövezethez való csatlakozással a gazdaság stabilabbá, kevésbé sebezhetővé válik, kisebb lesz a gazdaság-politikai hibákra visszavezethető veszteség nagysága és valószínűsége is.

²⁹ A témához kapcsolódó szakértői anyagokból az a következtetés vonható le, hogy az ütem emelkedhet, de nem látványosan. Ennek egyik fontos oka, hogy a magyar gazdaság már a csatlakozás előtt erőteljesen integrálódott az Európai Unió gazdaságába. Az úgynevezett *gravitációs modell* alapján végzett számítások szerint az unió országaival folytatott külkereskedelmünk aránya már az 1990-es évek második felére elérte azt a fokot, ami potenciálisan teljesíthetőnek és optimálisnak tekinthető a nemzetközi kereskedelemben megfigyelt gyakorlat alapján. (Az, hogy mekkora kereskedelmi részesedés tekinthető potenciálisnak, a célterület és a hazai gazdaság GDP-jéből, a lakosság számából, a földrajzi távolságból, a kereskedelmet ösztönző, illetve gátló tényezőkből vezethető le tapasztalati alapon.) Az, hogy kereskedelmünk az EU országaival már a csatlakozás előtt igen intenzív, Magyarországon nagy szerepet játszó multinacionális társaságok tevékenységének tudható be. Mindez azt jelenti, hogy az unióba való belépés miatt tovább erősödik ugyan a gazdasági kapcsolatok intenzitása, de a változás nem lesz radikális. Ebből tehát a növekedési ütem számottevő megemelkedése nem vezethető le. A gravitációs modell elméleti megalapozására lásd *Bergstrand* [1985] és [1989], a magyarországi alkalmazására *Jakab-Kovács-Oszlay* [2000].

A gazdasági és monetáris unió és a fenntartható növekedés

Az EMU számos áttételen keresztül tud hatást gyakorolni a tagállamok gazdasági növekedésére. Először, nagyon tömören, azokat az összefüggéseket tekintjük át, amelyekre a hazai közgazdasági irodalom gyakran céloz, de amelyeknek csupán marginális jelentősége van.

Az EMU-tagsággal együtt le kell mondani a nemzeti pénzről, a forintról, és a fizetőeszköz az euró lesz. Ennek közvetlen hatása egyszerre előnyös és hátrányos. Előnyös azért, mert mind a vállalatok és intézmények, mind a magánszemélyek mentesülnek a valutaátváltás költségeitől, ha az euróövezet országaival lépnek kapcsolatba. De hátrányos annyiban, hogy a készpénzteremtés monopóliumának feladása miatt a magyar gazdaságban kevesebb *seigniorage*-jövedelem realizálódik majd. Pontosabban: a pénzteremtés monopóliumának feladása miatt több jövedelem áramlik a kamatfizetéseken keresztül az Európai Központi Bankba, az ECB-be, mint amekkora a visszaosztott *seigniorage* lesz.³⁰ Az emiatt kisebb belföldi realizált jövedelem természetesen hátrány. A tényleges hatás mértéke azonban mindkét esetben elhanyagolható. Abban az esetben is, ha a tranzakciós költségek megtakarítása és/vagy a *seigniorage* csökkenése teljes egészében a beruházások forrásául szolgáló megtakarítások arányát változtatná, ami valószínűtlennek tekinthető.

Nagyságrendileg hasonló összeget képvisel a tranzakciós költségek várható csökkenése, valamint a belföldi realizált jövedelemnek a *seigniorage* mérséklődéséből levezethető apadása, azaz a GNP így bekövetkező GDP alá csökkenése. (Az előbbi a GDP 0,2-0,3 százalékát teszi ki, az utóbbi 0,2 százalékát.) A már eddig alkalmazott 7,2 értékű marginális tőkehányadossal számolva azt látjuk, hogy a növekedési ütemre gyakorolt hatás, ha van is, nem mérhető, mert az eredmény bőven a statisztikai hibahatáron belül van. (A tranzakciós költségszökkenés ütemhatása legfeljebb $0,3/7,2 = 0,04$ százalék, a *seigniorage* mérséklődésének ütemhatása $-0,2/7,2 = -0,027$ százalék lenne. A kettő különbsége $0,04 - 0,027 = 0,013$ százalék, vagyis alig több mint az egytized százalék egytizede. Nem érdemes vele foglalkozni.³¹)

Az eurózónához való csatlakozásnak vannak sokkal fontosabb és mélyreható következményei; olyanok, amelyek a fenntartható gazdasági növekedés ütemét már érezhetően befolyásolhatják. Ezek közül csupán egy jelenthet – esetlegesen – növekedési hátrányt, és inkább a növekedési előnyök a meghatározók. Először az *esetleges* növekedési hátrányt vesszük szemügyre.

Ez annak a következménye lehet, hogy a nemzeti valuta feladásával együtt *le kell mondani az önálló monetáris politika alkalmazásáról*. A gazdasági növekedés átmeneti ösztönzése vagy fékezése, a külső gazdasági egyensúly szabályozása, az export és az import alakulásának befolyásolása *a nemzeti valuta árfolyamának szabályozásával* kiesik a gazdaságpolitikai eszköztárból. Lesz monetáris politika, de ezt az ECB vezérli az

³⁰ A *seigniorage*-jövedelemmel kapcsolatos összefüggések bonyolultak, és különösen ilyenek, ha ennek a jövedelemnek a monetáris unión belül történő realizálódását vizsgáljuk. Ennek ismertetésére itt nem kerülhet sor. Most csak ezt kell tudomásul venni: az MNB szakértőinek számításai szerint, magának a pénzteremtés monopóliumának feladása, ennek az ECB javára történő átengedése a GDP 0,2 százalékát kitevő csökkenéssel jár, ha az országon belül realizált összes jövedelem nagyságát tekintjük. A *seigniorage*-jövedelmet ugyanis az ECB realizálja, és a tagországok ebből visszaosztás keretében kapnak. Az is külön probléma, hogy GDP-arányosan *valóban* 0,2 százalékponttal több jövedelem áramlik-e majd az ECB-hez, mint amekkora lesz a visszaosztott *seigniorage* összege. Itt ezzel sem foglalkozhatunk.

³¹ Az adatok forrása *Csajbók-Csermely* [2002]. Csupán az adatokat vettük át; a következtetések és esetenként a számítások sok vonatkozásban eltérők. Főképpen azok, amelyek a növekedés ütemére vonatkoznak. E cikkben ugyanis, a növekedési ütem vizsgálatakor mindig számításba jön a marginális tőkeigényesség.

euróövezet egészében, és nyilván *nem aszerint*, hogy a pillanatnyi gazdasági helyzet milyen monetáris intézkedést tenne szükségessé Magyarországon. Távlatokban a növekedés esélyeit rontja, ha a monetáris politika prociklikus, hiszen ez labilisabb egyensúlyi helyzetre vezet az idő nagyobb részében.

A Magyarország számára nem megfelelő monetáris politika veszélyét nem lehet kizárni, ennek azonban nem túl nagy a valószínűsége. Azért nem, mert a magyar gazdaság máris erősen integrálódott az eurózónához. Ebből következően kicsi a valószínűsége annak, hogy a magyar gazdaság az eurózóna többi, meghatározó súlyú országához képest aszinkron mozgásban lesz. Ahogyan a szakzsargon mondja: nem valószínű, hogy magyar szempontból megítélve „aszimmetrikus sokkok” fognak bekövetkezni, amelyek a hazai gazdaság számára hátrányos és az egyensúlyi helyzetet rontó monetáris döntéseket vonnak majd maguk után. Emellett szól az is, hogy a makrogazdaság szerkezete, sőt ezen belül a feldolgozóipar szerkezete is erőteljesen közeledett a nyugat-európai termelési szerkezethez; a ciklikus hullámozás ezért sem lehet számottevően eltérő a nyugat-európaiétól.³²

Gond inkább akkor léphet fel, ha a gazdaságpolitika a gazdasági adottságokhoz nem illeszkedő, a realitásoknak nem megfelelő döntéseket hoz, ha például a magyar kormányzat – politikai megfontolásból – a realitásokhoz nem igazodó expanzív költségvetési és jövedelmi politikát folytat. Ekkor természetesen nem várható, hogy az ECB valamiféle „vegyes” gazdaságpolitika során korrekciós lépést tegyen, monetáris politikája keretében. Az egyensúlyi helyzet súlyos romlása következhet be, és hosszabb távon a hazai növekedés lelassulhat. Csak arra a következtetésre juthatunk, hogy az eurózóna tagjaként fegyelmezett és az egyensúlyi követelményeket szigorúan betartó költségvetési és jövedelmi politikát kell megvalósítanunk, méghozzá folyamatosan. Ez a követelmény már inkább az EMU-tagság *előnyére* hívja fel a figyelmet! Ugyanis a rendszerváltást követő időszakban, a különböző kormányzatok által folytatott gazdaságpolitikát értékelve azt kell mondani: nem árt, ha a politikacsinálók a jövőben jobban kényszerülnek a realitásokhoz való igazodásra, mint eddig, a pártpolitikai érdekek egyoldalú preferálása és a csak rövid távon elérhető célok hajszolása helyett.³³

A közös valuta, az euró bevezetésének vannak kifejezett előnyei is. Igaz ugyan, hogy ezzel megszűnik az önálló árfolyam-politika, de az EMU-ban eleve kizárt az árfolyamkockázat is. Továbbá magának az eurónak az árfolyam-ingadozása szükségképpen kisebb, mint a forinté, mert rendszerint azon valuta árfolyam-ingadozása a mérsékelt, amely mögött nagyobb a gazdasági potenciál.

Az EMU-hoz való csatlakozással együtt tehát csökken a magyar gazdaságba való befektetés kockázata a külföldi tőke számára. Az árfolyamkockázat megszűnése miatt eltűnik a kamatlábban foglalt kockázati prémium, és ez olcsóbb hitelek felvételére ad lehetőséget. További előny, hogy a gazdaságpolitikának nem kell ügyelnie arra, hogy ne merüljön fel a valutaleértékelés gyanúja; ez ugyanis egymaga is erőteljes tőke kivonásra és a fizetési mérleg romlására vezethet. A gazdaságpolitika folytatásánál ilyen értelemben kevésbé jön számításba a fizetésimérleg-korlát, a tőke kivonásokat megelőzendő nem kell

³² Ezzel a részproblémával foglalkozik *Csajbók–Csermely* [2002].

³³ Minden részletre itt nem lehet kitérni. Az önálló monetáris politika feladásának azért is lehet hátrányos hatása, mert a magyar gazdaság tranzíciós pályán haladó, felzárkózó gazdaság, és így még sokáig érvényesülhet a Balassa–Samuelson-hatás. Emiatt az inflációs ráta többnyire valamivel magasabb lesz, mint az EMU fejlett tagországaiban. És mivel az EMU keretén belül a kamatláb-politikát az ECB vezérli, a *reálkamatláb* nálunk feltehetően alacsonyabb szintet ér majd el, ami a szükségesnél kevésbé óvatossá teheti a vállalatokat és a lakosságot a költekezésében. Például a forrásokhoz képest emiatt is nagyobb lehet majd a beruházási hajlandóság. (Ez a veszély nem tekinthető különösebben nagyknak, mert a beruházások kamatrugalmassága viszonylag mérsékelt). A reálkamatlábnek ezt a hatását azonban ellensúlyozni lehet az államháztartás egyenlegének javításával.

restriktívot végrehajtani.³⁴ Az egyensúlyi követelményeket egyébként állandóan szem előtt tartó gazdaságpolitika folytatása esetén tehát az euróövezeten belül egyenletesebb gazdasági növekedés valósulhat meg.

A szakirodalom különös jelentőséget tulajdonít a lehetséges növekedési dinamika szempontjából annak is, hogy az euróövezet országai – a közös pénz miatt – az árak közvetlenül összehasonlíthatóvá válnak. Emiatt felgyorsul a tagállamok közötti kereskedelem, a komparatív és egyéb kereskedelmi előnyök kihasználása még intenzívebb lesz.³⁵ Ez utóbbi, a műszaki fejlődéssel együtt, már nem is egyszeri, hanem folyamatosan kihasználható növekedési tényező.³⁶ Így a már kialakult szoros integráció ellenére, az EMU-tagokkal újból felgyorsulhat a külkereskedelem, ami áttételeken keresztül ösztönözheti a növekedést. Hogy az euróövezethez való csatlakozás együttes hatása a gazdasági növekedés ütemében akár közelítőleg is mekkora konkrét ütemtöbbletben jelentkezhet, nemigen lehet megmondani. Ha *csupán* a kínálati oldalon jelentkező hatást nézzük, az eredmény biztosan pozitív: akkor is növekedési többlet lesz, ha az önálló monetáris politika feladásából levezethető hátrányos hatást is figyelembe vesszük.

Itt is számolnunk kell azonban a beruházási források szűkösségének már többször emlegetett gondjával. Ezt a gondot valamennyire mérsékelheti, hogy az EMU-tagsággal együtt valószínűleg csökken a külső hitelfelvétel kamatterhe, és több működőtőke érkezik majd az országba. De az EU- és később az EMU-tagság alapján elérhető növekedési többlet kihasználása nagy *pótlólagos beruházási igényt* támaszt. A közös pénz alapján felgyorsuló kereskedelem erőteljes szerkezeti átalakuláson és ezzel együtt beruházási tevékenységen nyugszik. Honnan vesszük ehhez a szükséges beruházási forrást? Ebben részt vehet – és részt is vesz – majd a külföldi tőke, de a nemzetközi tőkeáramlásnak sok célországa van, és sok újonnan belépő ország gazdaságába lehet befektetni. Azaz a gond

³⁴ Azt már nem lehet állítani, hogy a fizetésimérleg-korlát egyáltalán nem jön majd számításba. E korlát csak mérsékeltébb lesz, és nem lesz akkora jelentősége, mint a nemzeti valuta fenntartása mellett. Az ország külső egyensúlyára azonban, az euróövezet tagjaként is ügyelni kell. A külső egyensúly romlásának csak árfolyam-következményei nem lesznek, továbbá ezen árfolyam-következményekből levezethető hatásoktól lehet mentes a gazdaság. Ha fizetési mérleg tartósan és nagyarányúan passzív lesz, az ország eladósodása nő. Vagy a vállalatok, intézmények, vagy az államháztartás külső adóssága fog növekedni, vagy mindkettő. A következmény a hitelfelvétel feltételeinek szigorodása, magasabb hitelkamat vagy súlyos esetben a hitelnyújtás megtagadása. Különböző áttételeken keresztül a direkt tőkeimport lehetőség is csökken. Tulajdonképpen az történik, ami egyébként is természetes: eladósodott ügyfélnek nem adnak hitelt, vagy csak jóval magasabb kamatláb mellett, a csőd felé haladó cégbe pedig nem ruháznak be. A fizetésimérleg-korlát tehát megmarad, de *megváltozott* formában, és *ennyiben* enyhébb korlátnak számít az EMU keretén belül.

³⁵ Számos kutató, külföldön is, elavultnak minősíti a komparatív előnyök elméletét. Arra hivatkoznak, hogy a nemzetközi monopóliumok „abszolút költségelőnyre” törekednek, ott ruháznak be, ahol a legkisebb költség érhető el. A jelen cikk szerzőjének az a sejtése, hogy valamiféle zavar lehet a komparatív előnyök értelmezése körül. Ugyanis, a komparatív előnyök értelmében, mindig ott kisebb a *költség*, ahol a komparatív előny éppen fennáll. És ott a legkisebb, ahol a komparatív előny a legnagyobb. Persze, nem feltétlenül ott a legmagasabb a *termelékenység*. (A komparatív előnyök tanának éppen az a lényege, hogy a költségelőny gyakran nem ott jelentkezik, ahol megvan a termelékenységelőny. Nagyrészt ezért folytathat külkereskedelmet a fejletlen ország.) Tehát, amikor a „multik”, világméretű kalkulációjuk során, a legkisebb költség elérésére és így profitjuk maximumára törekednek, a komparatív előnyöket realizálják világméreteken – anélkül is, hogy ennek a tudatában lennének. Vagyis, a költségminimalizálás, a profitmaximalizálás, a globális profit – mint a transznacionális vállalatokat motiváló tényezők – egyáltalán nem teszik érdektelemmé a komparatív kereskedelmi előnyök elméletét. Nincs értelme annak az állításnak, hogy a „komparatív” előnyök elvé a modern gazdaságban felváltja a „kompetitív” előnyök elve (*Bernek* [2002]).

³⁶ „*McCallum* [1995] például kimutatta, hogy a kanadai tartományok körülbelül 22-szer nagyobb kereskedelmet folytatnak más kanadai tartományokkal, mint az Egyesült Államok azonos távolságra levő és hasonló nagyságú államaival. Erre pedig a legvalószínűbb magyarázat a közös valuta használata a kanadai tartományokon belül” (*Csajbók–Csermely* [2002] 115–116. o.). Számosan pedig igen erőteljes összefüggést mutattak ki a kereskedelem GDP-arányos növekedése és a gazdasági növekedés üteme között (*Frankel–Rose* [2000]).

elméletileg sem szüntethető meg egyszerűen a külföldi tőkére való hivatkozással. Nem kerülhetjük meg a belső megtakarítások korlátozott voltát.³⁷

Így merül fel ismét a beruházások hatékonysága és ezzel együtt az, hogy az Európai Unióba való belépés, majd később az eurózónához való csatlakozás hoz-e javulást a hatékonyságban. És azt mondjuk: *az uniós csatlakozás végső hatása döntően éppen ezen, és nem a megszerezhető támogatások nagyságán és arányán múlik!*

A mindinkább háttérbe szoruló optimizmus mellett egyre növekszik az uniós csatlakozást illető aggodalom: mi lesz, ha az unióra jellemző belső piaci verseny Magyarországon is akadálytalanul érvényesül?³⁸ Tönkre fog-e menni a vállalatok jelentős része, nem szökik-e fel ismét a munkanélküliség aránya? Pedig éppen az erőteljes verseny a garancia – egyebek mellett – a hatékonyság javulására, és ezen az alapon, továbbá az uniós tagság alapján, a tárgyalat növekedési előnyök kihasználására. Lehet persze az elzárkózás mellett dönteni, de ekkor bele kell nyugodni abba, hogy a dinamikus fejlődés elmarad. Biztosan az lesz az egyik eredmény, hogy a gyenge hatékonyságú termelés hamarabb elsorvad a csatlakozás következtében. De ha a gazdaságpolitika ügyel arra, hogy az ár- és költség-alapú versenyképességet meghatározó tényezők terén a helyzet ne romoljon, hanem folyamatosan javuljon, a szerkezeti változásokkal együtt sok vállalat és termékcsoport piaci teljesítményének felfutása is megfigyelhető lesz. És ha a tranzíciós pályán tudunk maradni, az utóbbi folyamatnak lesz nagyobb a súlya. Ez azt is jelenti: valóban kell számolni azzal, hogy mind az Európai Unióba való belépés, mind pedig az euróövezethez való idővel szükséges csatlakozás – pontosabban azok a gazdasági körülmények, amelyek közé ilyen módon kerülünk – kiváltják majd a beruházás- és tőkehatékonyság javulását. A csatlakozás alapján elsősorban ettől, nem pedig a megszerezhető többletforrásoktól várhatjuk a fenntartható gazdasági növekedés magasabb ütemét.

Mégsem indokolt változtatni sem az eddig kiszámított 3-3,5 százalékos növekedési várakozáson, sem a 7,2 értékű marginális tőkeigényességen. Azért nem, mert most érünk a végére az elérhető hosszabb távú növekedési ütem elemzésének, és azért, mert még egy korrekciót kell tennünk. Most kell utalni arra, hogy az elemzés során a kiindulópontunk az 1990-es évek második felének tényleges átlagos növekedési üteme és marginális tőkeigényessége volt. E mutatók alapján – józan megfontolás szerint – a növekedési képességről nyerhető kép a ténylegeshez képest kedvezőbb. Erre utaltunk is.

Azt mondtuk: bármely visszaesést követő fellendülésben nagyobb az elért évi növekedési ütem a tartósan érvényre jutónál, mert kihasználatlan termelési kapacitások is működni kezdenek. Ez igaz – bár kisebb mértékben – a transzformációs válságot követően is. Ha ekkor nagyobb a mért ütem az elérhetőnél, akkor a számított marginális tőkehányados is túl kedvező képet ad, hiszen ilyenkor nagyobb ütemmel osztjuk a beruházási rátát, mint amekkorával indokolt volna a tényleges növekedési képesség alapján. Ezt a problémát mindeddig félretettük azért, mert így azok javára tévedünk, akikkel tulajdonképpen vitatkozunk: a politika túl rózsás képet fest a várható fenntartható növekedési ütemről. Nem egyforma mértékben, de bármely politikai tábor így tett. Eddig is, így is

³⁷ Külön jelentősége van ezzel összefüggésben annak is, hogy a magyar gazdaságban a beruházások tekintélyes hányadát a multinacionális vállalatok Magyarországon működő leányvállalatai hajtják végre. Az pedig aligha számítható ki, hogy a multik pontosan milyen beruházási döntéseket hoznak, amikor már az ország az EMU tagja és a közösségi méretű szerkezeti és kereskedelmi átalakulások részesei lesz. A kutatót kötelező körültekintés alapján e sorok írója azt mondja: eltekintünk attól a nem valószínű változattól, hogy a multik magyarországi beruházási hajlandósága a jelenleginél kedvezőtlenebb lesz. Még jobb, ha ezt mondjuk: minimális követelmény, hogy a magyar kormányzat gazdaságpolitikája ne vezessen a multinacionális vállalatok beruházási tevékenységének visszaeséséhez hosszabb időszakban.

³⁸ A rendszerváltás előtt mindig az volt az egyik hallható panasz, hogy gyenge a verseny, emiatt a minőségi tényezők háttérbe szorulnak, a műszaki fejlődésre, a hatékonyság javítására szorító erők hatása gyenge. Most, az Unióba bekerülvén, a verseny hiányára nem lehet panasz!

jóval kisebb fenntartható ütemet hoztunk ki eredményül. Most azonban a problémát nem kerülhetjük meg, mert az elemzés végéhez közeledünk. Egyrészt dolgunk van a kiindulópontban *felülbecsült* növekedési ütemmel és marginális tőkehatékonysággal. A növekedés ütemét és a marginális tőkehatékonyságot végig „feltupírozva” szerepeltettük. Másrészt az EU és az EMU hatékonyságot és növekedési dinamikát javító hatásával van dolgunk, amit a fenntartható növekedés ütemébe *még nem* számítottunk be. Nem tudjuk, hogy az utóbbi hatás mekkora mértékű lesz a feltupírozásból eredő és ugyanakkor korrigálandó hibához képest, amiről szintén nem tudjuk, hogy mekkora.

Egyet tehetünk csak okosan: *nem hajtunk végre semmiféle korrekciót!* Maradunk a 3-3,5 százalékos eddig kihozott fenntartható ütemnél, úgy teszünk, mintha az említett „feltupírozás”, valamint az EU és az EMU most tárgyalt hatása kiegyenlítené egymást. Ez biztosan nem igaz. De mert nem ismerjük egyik hatás nagyságát sem, így követjük el a kisebb hibát. Ez biztosan jobb megoldás, mint ha csak a kedvező hatásokkal kalkulálnánk.³⁹

Meg kell jegyezni: noha sem az EU-, sem a későbbi EMU-tagság előnyös növekedési hatása nem vonható kétségbe, ez az előny az EU-ba való belépést követő első években aligha fog megmutatkozni. Mint az Európai Unió tagjának, idővel kötelező lesz Magyarország számára az eurózónához való csatlakozás – úgy, hogy a csatlakozás idejére megfeleljünk a *maastrichti kritériumoknak*. Ezek, mint ismeretes, kötelező előírásokat tartalmaznak az inflációs rátával, az államháztartás deficitjével, az államadósság GDP-hez viszonyított arányával és a hosszú lejáratú hitelek nominális kamatlábjával kapcsolatosan. A kritériumok teljesítése terén az EU-csatlakozás idején a gazdaság rosszul áll, és különösen rosszul az inflációs ráta megengedhető nagyságával, illetve az államháztartás deficitjével kapcsolatosan.

A kritériumok teljesítése restriktív tesz szükségessé, ez pedig lejjebb szorítja a gazdasági növekedés ütemét. Könnyen lehet, hogy az Európai Unióba való belépést követően a növekedés üteme nem emelkedni, hanem csökkenni fog, vagy hogy a növekedés üteme kisebb lesz a korábban már elértnél, akár több éven keresztül is. Ez annál valószínűbb, minél korábbi évre vállaljuk a kritériumok teljesítését, és így az eurózónába való felvételünket minél korábbi időpontra kérjük. Hiba, hogy a kormányzat a kritériumok teljesítését nagyon rövid időn belülre vállalta. Helyesebb lett volna a csatlakozás tervezett időpontjául 2008 helyett 2010-et kitűzni; így a kritériumok teljesítése fokozatosabban valósulhatna meg, és a gazdasági növekedés üteme a következő években kevésbé esne vissza.

Ez a probléma azonban inkább a rövid időszakos elemzés körébe tartozik, és nekünk a hosszabb távot kell vizsgálnunk. Azt kell megnéznünk, hogy a 3-3,5 százalékos növekedési képesség figyelembevételével mikorra várható az Európai Unió átlagos színvonalához való felzárkózás. Természetesen, kiindulásképpen, azzal a feltételezéssel kell élnünk, hogy a magyar gazdaság végig meg tud maradni tranzíciós növekedési pályáján, vagyis hosszabb távú gazdasági növekedésének átlagos évi üteme valóban 3-3,5 százalékos lesz. A következőkben szólnunk arról, hogy ez közvetlenül a gazdaságpolitikától, és

³⁹ Mindenesetre valószínű, hogy az eredményül így kihozott 3-3,5 százalékos fenntartható növekedési ütem nem jelent alábecslést. Más tényezők is amellet szólnak, hogy az eddig kihozott növekedési ütemek feltupírozottak. Tudjuk, hogy a növekedés üteme nem lehet független a beruházások arányától. Mindvégig negligáltuk azt a problémát, hogy a szűken vett termelést szolgáló beruházások arányának csökkenése sem méhet végbe korlátok nélkül. Azzal számoltunk ugyan, hogy a termelést közvetlenül szolgáló beruházások arányának csökkenése miatt kisebb lesz a *termelés* (nem a termelékenység) növekedési üteme. Az összefüggés azonban nem lineáris, a termelőberuházások arányának további csökkenésével a termelés üteme mind nagyobb mértékben esik. Vagy termelőberuházásnak egyszerűen az összes beruházás és a hálózati infrastruktúrára fordított beruházás különbségét neveztük. De ez sem egészében termelőberuházás! Ebben az értelemben szerepelnek a lakásépítkezések is. Ezt figyelembe véve, a valóban termelőberuházás aránya még kisebbre szorul, különösen akkor, ha a lakásépítkezések GDP-hez viszonyított aránya nő.

ennek háttérében a politikától is függ. És arról is szólunk, hogy a politika jelenlegi állapotát nézve, a kilátások kifejezetten rosszak. Vagyis nem állítjuk, hogy a most következő fejezetben kihozott eredményeket a valóság feltétlenül igazolja. Erről azonban nem a közgazdász és nem is a közgazdaságtan tehetne, hanem a hibás gazdaságpolitika és a kedvezőtlen politikai környezet.

Az Európai Unió fejlettségi szintjéhez való felzárkózás

Az Európai Unió 15 korábbi tagállamának átlagos egy főre jutó GDP-je a magyarénak nagyjából kétszerese.⁴⁰ Növekedésük átlagos évi ütemét 1,5, illetve 2 százaléknak vesszük, mindkét változattal számolunk. Az unió növekedési üteme csökkenő irányzatú: 10 éves időtartamokban, 1971-től 2000-ig az átlagos évi növekedési ütem 3,2, 2,4 és 2,1 százalék volt. Így reálisnak tűnik a következő hosszú időszakban 2, illetve 1,5 százalékkal számolni. Magyarország várható hosszabb távú növekedési ütemét pedig az eddig tárgyaltak alapján már ismerjük. Ha most a 3,5 százalékos magyarországi átlagos évi növekedési ütemet vesszük alapul, és a tizenötök évi növekedési ütemét hosszú távon 2 százaléknak tételezzük, akkor az unió fejlettségi szintjét 47,479 év alatt érünk el, mert

$$50 \times 1,035^{47,479} = 100 \times 1,02^{47,479}.$$

Ha a fenntartható növekedés ütemének alsó határát Magyarországon évi 3 százaléknak vesszük, és az uniót továbbra is 2 százaléknak, az unió utolérését az átlagos fejlettségi szintet tekintve a jelen időtől számítva a 71. évre (71,047) várhatjuk, mert

$$50 \times 1,03^{71,047} = 100 \times 1,02^{71,047}.$$

És persze, számolhatunk más változatokban is. Lehet, hogy a 15-ök csak évi 1,5 százalékos növekedési ütemet érnek el, mi pedig 3,5 vagy 3 százalékosat. (A szóba jöhető köztes adatokkal nem bajlódunk). Az előbbi esetben az utoléréshez szükséges idő 35,5 év, az utóbbiban 47,2 év. Ezek a becslések – még a legoptimistábbak is – a politikusok részéről azonnali elutasításra találnak.⁴¹

Pedig még a 3 és 3,5 százalék közötti hosszabb távú növekedési ütem elérése is nagyon komoly teljesítmény lenne. Ha megnézzük az általunk irigyelt felzárkózó uniós tagországok (Spanyolország, Portugália, Görögország) eddigi növekedési teljesítményét, ők sem értek el ennél jobb eredményt; sőt inkább kevesebbet! Voltak persze jobb éveik, de átlagos növekedési ütemük 10-15 éves időszakban nem nagyobb, hanem kisebb volt 3-3,5 százalékosnál. Pedig jobb feltételekkel léptek be az Európai Unióba, mint most a magyar gazdaság, jóval nagyobb nettó támogatásban részesültek, a külföldi tőke beáramlása szempontjából is kedvezőbb volt a helyzetük. Ugyanúgy, mint náluk, a magyar gazdaságban is lesznek rövidebb időszakokban jobb teljesítmények. Az átlagosan elért ütemnél náluk időnként realizált gyorsabb dinamikára viszont értelmetlen dolog hivatkozni.

De itt szokás előhozni Írország példáját. Az ír gazdaság az 1980-as évek vége óta valóban kiugróan gyors, *átlagosan* mintegy évi 7 százalékos ütemben növekedett. Való-

⁴⁰ Vásárlóerő-paritáson számolva a méréseknek lényegében ez az eredménye. Ezek szerint, az egy főre jutó GDP hazai szintje az uniós átlagnak mintegy 45-55 százaléka.

⁴¹ A nemtetszés még nagyobb lenne, ha a realitásoknak megfelelően azt is számításba vennénk, hogy az eredményül kihozott 35-től 71 évig terjedő időközben növekedési ütemünk egészen biztosan csökkenni, sőt az ütemben megmutatózó előnyünk, az ütemkülönbség is, mérséklődni fog. Az utolérés tehát még hosszabb idő múlva történhet csak meg, vagy be sem fog következni. A magyarázat: minél közelebb kerülünk a vezető gazdasághoz, annál kisebb lehet a követő gazdaság ütemtöbblete a vezetővel szemben. Ez a tranzíciós pálya lényegéhez tartozik.

ban van tehát példa az évi 7 százalékos növekedési ütemre Európában is. Nehéz nem észrevenni azonban, hogy Írország egyedi eset. Az „ír gazdasági csoda” háttere közvetlenül az, hogy az Európai Unió kívüli multinacionális vállalatok jelentős részben az ír gazdaságba beépülve hatoltak be vámmentesen az unió belső piacára. Erre Írország különlegesen alkalmas befektetési terület: földrajzi helyzete (a fejlettebb Kelet-Írország Anglia közvetlen szomszédságában van), a lakosság alacsony átlagos életkora, a képzést nagyvonalúan támogató állami oktatási program, a fiatal értelmiség jó nyelvtudása, a munkaerő képzettségéhez viszonyítva alacsony bér és emiatt alacsony termelési költségek, a rendkívül fejlett távközlési infrastruktúra, valamint a fejlett technikát hordozó működőtőke-import tudatos támogatása mind-mind segíti a beruházásokat.

Az 1990-es évek közepén az ipari alkalmazottak fele külföldi vállalatokban dolgozott, amelyeknek meghatározó része amerikai tulajdonú. Itt a termékek zöme a „high-tech” ágazatokból kerül ki – számítógépek és alkatrészek, szoftverek, gyógyszerek, műszerek. Az ipari alkalmazottak negyedét az elektronikai iparban foglalkoztatják. Mindez elárulja, hogy a fejlődés motorja a külföldi tőke. Arról azonban, hogy valóban a külföldi, főleg egyesült államokbeli eredetű tőke magyarázza a gyors növekedési ütemet, a „gazdasági csodát”, a következő győzhet meg. A külföldi tőke célja valójában az EU belső piacára való behatolás. Ez a piac hatalmas, ezért a cél elérése *nagy tőkét* mozgat meg, ami nagy termelési eredményt hoz. Nem mindegy a külföldi tőke számára, hogy a landolás hol történik; erre – mint láttuk, igaz, néhány más országgal együtt – kiválóan alkalmas az ír gazdaság. *A fogadó országban mérhető növekedési ütem* ugyanakkor nemcsak a behatoló tőke volumenétől, minőségétől és annak termelési hozamától függ, hanem igen nagy mértékben az itt *korábban létrehozott GDP nagyságától* is! Röviden: *a GDP növekedési üteme Írországban szükségképpen magas az alacsony bázisérték következtében*. Az ír lakosság csupán 3,7 millió, a tőkebeáramlás előtt közepes szintű volt az egy főre jutó GDP, vagyis egészében Írország kis termelési potenciált képviselt. Ugyanilyen célú és ugyanekkora nagyságú tőkebeáramlás egy tízszer akkora gazdaságba (mint például Lengyelország) a növekedés *ütemében* csupán *tizedannyi*, vagyis egy nagyságrenddel kisebb emelkedést váltana ki. Ha tehát azt akarjuk megérteni, hogy valamely országban miért bontakozhatott ki „gazdasági csodának” nevezett fejlődés, az induló *GDP nagyságáról* sem feledkezhetünk meg!

Az elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy miért képtelenség Magyarországon hosszabb időszakos (mondjuk) 7 százalékos növekedési ütemre – tehát írországihoz hasonlítható gazdasági csodára – számítani. Ez a csoda teljesen kizárt! Nem is egyszerűen azért, mert mi tízmilliós ország vagyunk, hanem azért is, mert a külföldi tőke összesen 75 milliós létszámú újonnan csatlakozó tíz ország közt válogathat akkor, amikor az unió kívüli tőkeerős multinacionális vállalatok beépülése az unió gazdaságába már jórészt bekövetkezett. Továbbá azért, mert a magyar gazdaság messze nem olyan kedvező tőkebefektetési terület a külföldi tőke számára, mint korábban Írország volt, és amilyen ma is. Ideje felébrednünk a nagy álmokból!

Az ír esetnek még egy szempontból van jelentősége. Írország az 1990-es évek végére valóban utolérte a fejlett nyugat-európai átlagot, sőt mára valamivel *az átlag felett jár*. Pedig a követő gazdaság növekedési üteme a felzárkózás során csökkenő irányzatú. Kivétel, ha a legmodernebb technika bevitele következik be. Írországban ez történt, ott a külföldi befektetéseket tekintve az amerikai vállalatok a dominánsak, hatásukra a „high-tech” szektor súlya növekedett rohamosan.⁴² Magyarországon a követő technika terjedé-

⁴² Az ír gazdasági növekedés megértését segíti Írország helyzetének ismerete. Ehhez bőven található a tényeket tömören összefoglaló szakirodalom. Néhány forrás: Nagle-Spencer [1999] 134–140. o., *Próbáld* [2000] 207–213. o., *Ördög* [2002] 356–378. o.

se a jellemző. Ez azt valószínűsíti, hogy amint a fejlett európai átlaghoz közelítünk, a fenntartható növekedés üteme mérséklődni fog, és a fejlettek átlagos jövedelmi szintjének inkább csak a közelébe jutunk. Előzés semmiképpen sem következhet be!

Ez nem ad okot a rosszkedvre. A gazdasági növekedés évi 3,5 százalékos üteme 15 év alatt 67 százalékos GDP-növekedést és – adott létszám esetén – közel ilyen mértékű reálbér-emelkedést tesz lehetővé. Még 3 százalékos növekedés is 56 százalékosat 15 év alatt. És ez az infrastruktúra felgyorsuló fejlődése, a tisztább környezet biztosítása, az egészségügy és az oktatás helyzetének konszolidálása mellett volna megvalósítható. Az eddig szerzett tapasztalatok alapján még az így festett kép is túlzottan optimistának tűnik!

A fenntartható növekedési ütem és a politika

A növekedési képesség a magyar gazdaságban tehát 3-3,5 százalékosra tehető. Nem azt állítjuk, hogy a következő 10-15 évben valóban ekkora is lesz a fenntartható növekedés évi üteme, csak azt mondjuk: ez ekkora *lehet*. Ilyen dinamika „van benne” a magyar gazdaságban. Hosszabb, akár 10-15 éves időszakban is lehet gazdasági növekedésünk átlagos üteme *jóval kisebb* 3-3,5 százalékosnál, de ennél nagyobb – ugyancsak hosszabb időszakban – aligha lehet. Így kerül előtérbe a gazdaságpolitika, ennek hátterében a politika, az utóbbival együtt a politikai erők küzdelme, magatartása és felelőssége.

Látható, hogy a politika képes két részre szakítani az ország lakosságát. Mára olyan helyzet alakult ki, hogy a lehetséges növekedési ütem elérésének *hosszabb időszakban* nincs meg a realitása! Itt nem a politika elemzése a feladatunk, ezért fejtegetésünk nagyon tömör és rövid lesz.

A magyar gazdaság a külkereskedelemtől kivételesen erőteljesen függő ország. A külső versenyképesség fontosságát a magyar gazdaság számára nem lehet túlbecsülni. Hangsúlyoztuk: a versenyképesség folyamatos fenntartása előfeltétele a tranzíciós pályán való haladásnak. Az ár- és költségalapú versenyképesség biztosítása viszont lehetetlen, ha az árfolyam stabil, és a nominálbérek jóval gyorsabban növekednek, mint a termelékenység. És mit tett nálunk a politika? A politikusok egy része azt szuggerálta (politikai hátsó szándékkal): a bérek gyors felzárkóztatása a fejlett nyugati színvonalhoz lehetséges, sőt szükségszerű, másrészt – megint nem politikai hátsó szándék nélkül – követelte a stabil árfolyam fenntartását az infláció fékezése és/vagy csökkentése érdekében. És mindezt a gyors növekedés igénye mellett! A következmény: se stabil árfolyam, se csökkenő infláció, se „izmos” bérek, se gyors export, se gyors növekedés. Az utóbbi ilyen körülmények között csak lassuló lehet, így nem lehet realitása a 3-3,5 százalékos növekedési potenciál kihasználásának.

Egy másik példa: a színen a magukat egymással antagonisztikus ellentétbe hajszoló két meghatározó politikai erő, nyakig a választási küzdelemben. Mindkettő sokat ígér, majd az egyik a választások után úgy tesz, mintha alig ígért volna valamit.⁴³ A győztesre az a hálátlan feladat hárul, hogy teljesítenie kell. De akkor mi lesz például a megtakarítások-

⁴³ A Fidesz sokkal többet ígért, mint az MSZP. A Figyelő című gazdasági hetilap a választási küzdelem idején összefoglaló képet adott a két nagy párt választási ígéreteiről a Political Capital kutatóintézet elemzőinek számítása alapján. E szerint a Fidesz ígéretei éves átlagban 2806 milliárd, az MSZP-é 1872 milliárd többletráfördítést, illetve kiadást foglaltak magukban. A Fidesz tehát közel ezermilliárd forint összeggel *nagyobbat* ígért. Az Intézet számításai szerint a teljesítés csak akkor volna várható, ha a gazdasági növekedés évi üteme 8,5-9, illetve 12 százalékos lenne, az MSZP, illetve a Fidesz ígéreteitől függően. Ezzel szemben csak 3 százalékos növekedési ütemmel lehet számolni. Az ígérek alapján – enyhén szólva – inkorrekt, hogy a nagyobb ígérő vesztes párt felhánytorgatja a győztes párt „választási hazugságait” (*Pulai-Szabados* [2002]).

kal, amelyekről megállapítottuk, hogy nélkülük lehetetlen a tranzíciós pályán maradni? Mindkét félnek be kellene ismernie, hogy az ígéreteknek még a közeli teljesítése is lehetetlen, ezt kívánná meg a „nemzeti érdek”. Gazdaságpolitikai fordulatra volna szükség.⁴⁴ A vesztesnek pedig egyenesen le kellene beszélnie a győztest a megalapozatlan ígéretek teljesítéséről, éppen a „nemzet érdeke” alapján.

A győztes huzakodva ugyan, de már kezdi elismerni: nem elég a felhasználható forrás, kezdi visszafogni a kiadásokat. Meg is kapja a magáét. „Miért vesztek el 500 milliárd forintot az emberektől?” – von kérdőre a vesztes, pedig tudhatná, hogy nem erről van szó. A juttatásokat az emberek fizetik meg, ugyanígy a költségeknél alacsonyabb árak miatt jelentkező veszteségeket is, nagyrészt az államháztartáson keresztül. A kérdés ezért valójában az, hogy más „embereket” a juttatások és a költségeknél kisebb árak miatt mennyire lehet megterhelni, az így keletkező terhek az adott körülmények között milyen mértékűek lehetnek. Helyeseltető-e külső hitelek felvétele a juttatások finanszírozására, és/vagy mennyire részesülhet előnyben a jelenlegi fogyasztás a jövőbelivel szemben? Ehelyett, a végletekig kiélezett ellentétek világában mindenekelőtt a politikai cél, a politikai befolyás növelése, a néhány év múlva esedékes választás megnyerése számít.

Nem baj, hogy az érvelés inkorrekt; a vesztes tudja, hogy az összefüggéseket nagyon sokan nem ismerik. (Ha pedig tényleg azt hiszi, hogy amit mond, korrekt is, akkor több okból is még nagyobb a baj az ilyen módon kérdőre vonó fél háza táján.) A következmény így (ha a győztes nem hajt végre alapos pályamódosítást) csak az lehet: a belső és a külső egyensúlyhiányt nem lehet felszámolni, és azt a növekedési lehetőséget, ami tényleg benne van (volt) a gazdaságban, nem lehet kihasználni.

Írtuk, hogy az elmúlt években a háztartások nettó megtakarítási rátája erőteljesen csökkent a lakossági hitelfelvétel gyors növekedése következtében. Ebben döntő szerepe volt a lakásépítési hiteleknek. Azt mindenki beláthatja, hogy a GDP fogyasztásra nem költött részének elosztása a beruházási célok között nem történhet *akármilyen* arányban, és főként akkor nem, ha a viszonylag gyors növekedés a gazdaságpolitika egyik kiemelt célja. És különösen abban az esetben nem, ha a 7 százalékos évi átlagos növekedés az egyik kiemelt cél. Ezért ha azt látjuk, hogy a lakásépítési hitelek viszik el a háztartások megtakarításának mind nagyobb részét, nyilvánvalóan tenni kell valamit. E hitelek volumenét és arányát csökkenteni kell, lehetőleg úgy, hogy a növekedés finanszírozására több megtakarítás maradjon, és kevesebb házi úszómedence épüljön. (A mértékről persze lehet és kell vitatkozni.) Mi várható attól, aki a nemzetnek dinamikus gazdasági növekedést ígér? Az említett döntés *lényegének* helyeslését. Nem ez történik! „A döntés súlyos hiba! Így a családok nem tudnak otthont alapítani! A döntést a kormány azonnal vonja vissza.” Persze, hogy tudja a szónok, hogy a kormány nem lép vissza. Éppen arra számít, hogy nem ezt teszi. Viszont szavazatokat hozhat a következő választásra, és arra gondol, hogy az ellenfelet le kell gázolni. Arra már nem, hogy amikor ő lesz a győztes, így rajta lesz a sor az ígéretek teljesítésében, ő kerül bele a slamasztikába. Évek óta ez az áldatlan állapot uralkodik, aminek a gazdasági fejlődés, és végül majd a lakosság jóléte látja kárát.

Nem három, hanem harminc, sőt sokkal több példát lehetne felsorolni. Ezek mind arra mutatnak, hogy a végletekig feszített politikai ellentétek a fenntartható növekedés alapjait ássák alá. Közvetlenül a növekedés finanszírozásának forrásait merítik ki, ezzel együtt a belső és a külső egyensúly fenntartását veszélyeztetik. De az is árt a gazdasági fejlődés-

⁴⁴ Bokros Lajos az Élet és Irodalomban publikált írásában erre hívta fel a figyelmet. A lényegyet tekintve egyet kell vele érteni. Ez egyúttal azt is jelenti: sürgősen be kellene ismerni, hogy a választási ígéretek nagy része megalapozatlan volt, és az egyensúlyt, valamint a versenyképességet előnyben részesítő gazdaságpolitikára kell átváltani. Nem fogadható el a vezető kormánypárt azon érvelése, hogy a jóléti ígéretek nem vonhatók vissza. Az ígélet semmit sem ér, ha nem teljesíthető (Bokros [2003]).

nek, ha a viták nem az érdemi problémákat érintik, ha nem azok megoldását szolgálják, és az is, ha szinte mindig elmarad az ellenfél érveinek érdemi mérlegelése.

Ma a politikai életből teljesen eltűnt a tolerancia.⁴⁵ Ez döntően az elvadult politikai közélet következménye. De annak is szerepe van, hogy az ellenfelek számára az a kényelmes megoldás, ha a megfontolást mellőzve „csípőből lőnek” egymásra. Ezt ugyanis tudatlanul, érdemi intellektuális teljesítmény nélkül is meg lehet tenni. Hogy valaki vagy valamelyik párt vélemény- és ítéletalkotásában toleráns tudjon lenni, ahhoz „tudnia” kell, értenie kell a dolgokhoz. A tolerancia elve csak akkor juthat érvényre, ha az ellenfél érveit (nem szidalmait) a másik fél komolyan veszi, megérti; tételeit, állításait, javaslatait összeveti a saját felfogásával; megfontolja, kapott-e hasznosítható javaslatokat, ezek hogyan egyeztethetők össze a sajátjaival; változtatni kell-e a saját koncepcióján, és ha igen, akkor ez hol és milyen átalakításra szorul. A tolerancia tehát időt, munkát, erőfeszítést, sőt elsősorban képzettséget igényel, továbbá annak tudomásul vételét, hogy nemcsak nekünk lehet igazunk.

Sajnos azt kell megállapítanunk: a fenntartható gazdasági növekedésnek nálunk nem „hármast”, hanem egyelőre „négyes kötése” van. A műszaki fejlődés elérhető üteme, a finanszírozási korlát, a környezetvédelem preferálása és költsége mellé járul negyedikként a *politikai korlát*. Ha a politika hozzáállása nem változik meg gyökeresen, a politikai korlát minősül majd effektív korlátnak. Ekkor elmarad a hosszabb távú növekedés üteme a politikusok számára irritálóan alacsony 3 százaléktól is, és még hosszabb időre tolódik ki, vagy sohasem következik be a fejlett Nyugathoz való felzárkózás.

Hivatkozások

- ANTAL LÁSZLÓ [2002]: A 90-es évek magyar gazdaságpolitikája és a fenntartható növekedés. Kézirat.
- ÁRVAI ZSÓFIA–MENCZEL PÉTER [2000]: A magyar háztartások megtakarításai 1995 és 2000 között. MNB Füzetek, 8. sz.
- BERGSTRAND, J. H. [1985]: The Gravity Equation in International Trade: Some Macroeconomic Foundations and Empirical Evidence. *The Review of Economics and Statistics*, 67.
- BERGSTRAND, J. H. [1989]: The Generalised Gravity Equation. *Monopolistic Competition and the Factor Proportion Theory in International Trade. The Review of Economics and Statistics*, 71.
- BERNEK ÁGNES [2002]: A transznacionalista vállalatok világgazdasági jelentősége. Megjelent: *Bernek Ágnes* (szerk.): *A globális világ politikai földrajza*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- BOKROS LAJOS [2003]: 130 pont. Élet és Irodalom, december 19.
- BUDAY-SÁNTHA ATTILA [2001]: Agrárpolitika – vidékpolitika. A magyar agrárgazdaság és az Európai Unió. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- CSAJBÓK ATTILA–CSERMELY ÁGNES (szerk.) [2002]: Az euró bevezetésének várható haszna, költségei és időzítése. MNB Műhelytanulmányok, 24. sz.
- DARVAS ZSOLT–SIMON ANDRÁS [1999]: Tőkeállomány, megtakarítás és gazdasági növekedés. *Közgazdasági Szemle*, 9. sz.
- EHRlich ÉVA (szerk.) [2003]: A magyar infrastruktúra az Európai Unió követelményeinek tükrében. Miniszterelnöki Hivatal.
- EHRlich ÉVA [1997]: Infrastruktúra és szolgáltatás: buktatók az európai úton. (II) Európai Tükör, 3. sz.
- EHRlich ÉVA [2000]: A magyar közlekedés: jelen és jövő. *Magyar Tudomány*, december.
- EHRlich ÉVA–FLEISCHER TAMÁS [2000]: EU-csatlakozásunk stratégiai kérdései. Az Integrációs Stratégiai Munkacsoport elemzései.

⁴⁵ Erről a két rivalizáló fél nem egyforma mértékben tehet. A javulást nem szolgálná, ha e sorok írója megmondaná, melyiket tartja inkább felelősnek.

- ERDŐS TIBOR [2003]: Fenntartható gazdasági növekedés. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FECSCKE MIHÁLY [2001]: Az ideális kórházmodell és a mai valóság. Megjelent: Egészségügy Magyarországon. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- FODOR ISTVÁN [2001]: Környezetvédelem és regionalitás Magyarországon. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- FRANKEL, J. A.–ROSE, A. K. [2000]: Estimating the Effects of Currency Unions on Trade and Output. NBER Working Paper.
- HORVÁTH ZOLTÁN [2002]: Kézikönyv az Európai Unióról. Magyar Országgyűlés, Budapest.
- JAKAB M. ZOLTÁN–KOVÁCS MIHÁLY ANDRÁS–OSZLAY ANDRÁS [2000]: How Far Has Trade Integration Advanced? NBH Working Paper, 1. sz.
- KENDE TAMÁS–SZÜCS TAMÁS (szerk.) [2002]: Az Európai Unió politikái. Osiris Kiadó, Budapest.
- KEREKES SÁNDOR–KISS KÁROLY [1998]: A csatlakozás környezetvédelmi költsége és haszna. Megjelent: Környezetpolitika és uniós csatlakozás. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- KERÉNYI ATILLA [2003a]: Európa természet- és környezetvédelme. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- KERÉNYI ATILLA [2003b]: Környezettan. Természet és társadalom – globális szempontból. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- KINCSES GYULA [1999]: Egy ágazat a politika szemével, vagy az egészségügyi ellátás reformjának esélyei. Egészségügyi Gazdasági Szemle, 2. sz.
- KOHN, M. [1998]: Bank- és pénzügyek, pénzügyi piacok. Osiris Kiadó–Nemzetközi Bankárképző, Budapest.
- KORNAI JÁNOS–McHALE, J. [2001]: Eltérnek-e a nemzetközileg szokásostól a poszt szocialista országok egészségügyi kiadásai? Közgazdasági Szemle, 7–8. sz.
- LOSONCZI ÁGNES [1998]: Utak és korlátok az egészségügyben. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- McCALLUM, J. [1995]: National Borders Matter: Canada–US Regional Trade Patterns. American Economic Review, 3. sz.
- MICHELBERGER PÁL [2000]: A közlekedés hatása az ipar feladataira. Megjelent: Közlekedési rendszerek és infrastruktúráik. MTA, Budapest.
- MIHÁLYI PÉTER [2000]: Magyar egészségügy: diagnózis és terápia. Springer Orvosi Kiadó Kft., Budapest.
- MNB [1999][2000]: Éves jelentés.
- MNB [2003a]: Jelentés a pénzügyi stabilitásról. Május.
- MNB [2003b]: Jelentés az infláció alakulásáról. Június.
- MTA [1997]: A magyar mezőgazdaság jelene és kilátásai. Tanulmánykötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- NAGLE, G.–SPENCER, K. [1999]: Az Európai Unió földrajza regionális és gazdasági megközelítésben. Holnap Kiadó, Budapest.
- NAGY JÚLIA [2001]: Az életminőség javítása – a kórházi ellátás szerepe Magyarországon. Megjelent: Egészségügy Magyarországon. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- ÖRDÖG KATALIN [2002]: Írország: a „legnyugatibb ország” Európa peremén. Megjelent: A tizenötök Európái. Osiris Kiadó, Budapest.
- POPP JÓZSEF (szerk.) [2000]: Főbb mezőgazdasági ágazataink fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel az EU-csatlakozásra. Agrárgazdasági Tanulmányok, AKII, 9. sz.
- PRÓBÁLD FERENC [2000]: Európa regionális földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- PULAI ANDRÁS–SZABADOS KRISZTIÁN. [2002]: Mindent beleadnak. Figyelő, 9. sz. 12–18. o.
- RAKONCZAI JÁNOS [2003]: Globális környezeti problémák. Lazi Könyvkiadó, Szeged.
- RUPPERT LÁSZLÓ [2000]: Az átalakuló közép-kelet-európai közlekedés és a magyar közlekedés várható fejlődése. Megjelent: Közlekedési rendszerek és infrastruktúráik. MTA, Budapest.
- TÁNCZOS LÁSZLÓNÉ [2000]: Eurokompatibilis közlekedési struktúra – elvárások és lehetőségek. Megjelent: Közlekedési rendszerek és infrastruktúráik. MTA, Budapest.
- TÓTH ISTVÁN JÁNOS–ÁRVAI ZSÓFIA [2001]: Likviditási korlát és fogyasztói türelmetlenség. Közgazdasági Szemle, 12. sz.